

SZEMLE

A múlt magyar tudósai. Főszerk. Ortutay Gyula. (1–5. köt.) Bp. 1970. Akadémiai Kiadó.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1969-ben elhatározta, hogy új tudománytörténeti sorozatot indít, amelyben bemutatja a magyar tudomány nemzetközi jelentőségű egyéniségeinek életútját, méltatja tudományos működését és vizsgálja jelentőségét mind a hazai kulturális fejlődés, mind pedig az egyetemes művelődés szempontjából. Az Akadémiát az életrajzok kiadásában a tudománytörténet irányában világszerte megnyilvánuló érdeklődés mellett az a felismerés vezette, hogy egy-egy kiváló tudós pályájának felvázolása, életművének elemzése a szaktudományok kifejlődésének tanulmányozásához, tudománytörténeti összefoglalásukhoz elengedhetetlen.

Terv szerint évente öt kötet jelenik meg a különböző szaktudományok területéről, így az 1970-ben kiadott könyvekben az orientálistika, a fizika, az orvos- és mezőgazdaságtudomány, valamint a geológia terén kiemelkedő tudósok munkásságát ismertetik a szerzők, akik közül nem egynek a tanítványi tisztelet és a kortársi hűség vezeti tollát. Az életrajzokat olvasmányosan, ismeretterjesztő szinten írták, de ahol a tárgy megkívánta, az előadásmód tudományos. Mintegy 60 kötetből áll majd e méreteiben és fontosságában is kiemelkedő vállalkozás, szükségességét az 1970-ben megjelent sorozat sikere bizonyítja.

Az első kötetben KÖRÖSI CSOMA Sándornak (1784–1842) állít emléket KARA György. A híres magyar-székely orientalista 14 év megfeszített munkájával feltárta a tibeti nyelv rejtett világát és tibeti–angol szótárával és nyelvtanával (*Essay towards a dictionary, Tibetan and English. — A grammar of the Tibetan language in English.* Calcutta, 1834) hírnevet és becsületet szerzett önmagának és nemzetének. Élete utolsó szakaszában (1837–1842) az Ázsiai Társaság könyv-

tárosaként dolgozott és nyelvgyűjtő útján a Himalája hegyóriásai között érte utol a halál. Dardzsilingben márvány sírfelirat őrzi emlékét annak a magyar tudosnak, aki távol hazájától hosszú évek során, „melyeket oly nélkülözések között töltött, minőket ember ritkán szenvedett, a tudományért való fáradhatatlan munkával” több mint 40 000 tibeti szót gyűjtött össze. Élete a hősiesség örök példaképe.

EÖTVÖS Lorándról (1848–1919) MÁTRAI-NÉ ZEMPLEN Jolán és EGYED László írt könyvet. A kötet előszavában JÁNOSSY Lajos méltatja Eötvösnek a modern fizikai felismerésekre gyakorolt hatását. Eötvös nevét a kapillaritás területén végzett vizsgálatai alapozták meg. Módszerét először 1876-ban a rövidéletű Műgyetemi Lapokban közölte. Felismerte, hogy a folyadékok felületi feszültségei, a felületi energia változása arányos a hőmérsékletváltozással. A fizikai szakirodalomban ezt ma is Eötvös-törvénynek nevezik. Tudományos munkásságának másik alapvető eredménye az ún. Eötvös-ínga megszerkesztése, amely a földi nehézségi erő változásait addig szinte ismeretlen pontossággal mérte. A gravitációs vizsgálatok terén nevéhez fűződik még az ún. Eötvös-hatás, amely kimutatja, hogy a nyugatról keletre mozgó testek könnyebbek, mint a keletről nyugatra mozgóak. Eötvös mint pedagógus, kultúrpolitikus és tudományszervező beírta nevét a magyar művelődés történetébe. A tanár- és tudósképzést az Eötvös-Kollégium (1894) és az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat (1891) alapításával szolgálta. Méltán hajtotta meg 1919-ben LUKÁCS György a világ proletariátusának zászlaját e magyar tudós ravatala előtt: „... ki nem tekintve egyéni érvényesülését, osztályérdekeket, csak a tudománynak élt, csak a tudományért küzdött, dolgozott...”.

A sorozat harmadik kötetében KORÁNYI Sándor (1866–1944), a kiváló belgyógyász életét tanítványa, MAGYAR Imre professzor vázolja. KORÁNYI Sándor az európai hírt

Korányi-klinika kifejlesztőjének, KORÁNYI Frigyesnek a fia, aki nagynevű apjának mindenben méltó követője. Külföldi tanulmányai után 1909-ben atyja utódaként kinevezik a III. sz. Belklinikára, melyet 1936-ban történt nyugdíjazásáig vezetett. Tudományos eredménye annak az új vesepatológiának megteremtése, amely a fizikokémiai tudáson alapszik. Módszer-tanilag az addigi sejtpatológiával szemben az ún. funkcionális patológiára fektette a súlyt és e kórtani gondolkodásmód meg-alapítója és kifejlesztője lett. A nevéhez fűződő Korányi-iskola működésének főbb jellemzői: funkcionális irány elindítása, az alaptudományok felhasználása, klinikai kísérletezés, törekvés az egzaktásra és a gyógyításban humanizmus, optimizmus és „morális felfogás”.

A modern mezőgazdaság úttörői közül jelentős szerepet játszott a reformkorban BALÁSHÁZY János (1797–1857), akinek életét TILKOVSKY Lóránt örökíti meg. BALÁSHÁZY mint a keszthelyi Georgikon hallgatója ismerkedik meg az agrártudománnyal. Zemplén megyei közéleti tevékenysége során KOSSUTH Lajossal szoros kapcsolatba kerül, majd Debrecenben gazdálkodik, miközben fáradtságot nem ismerve harcol a magyar mezőgazdaság fejlesztéséért. Ehhez a külföldi eredményeket a sajátos hazai viszonyokhoz alkalmazza és kialakítja a korszerű magyar mezőgazdaság rendszerét. Valóságos apostola az agrárismeretek iskolai és iskolán kívüli terjesztésének. Főleg a talajtán, a növény- és gyümölcstermesztés, borászat és állattenyésztés ismereteinek széleskörű terjesztésével maradandó érdemeket szerez a mezőgazdasági tudományok történetében.

Az 1970. évi sorozat utolsó kötetében az időközben elhunyt VADÁSZ Elemér akadémikus a magyar földtan megteremtőjének, SZABÓ Józsefnek (1822–1894) állít örök emléket. A magyar geológia úttörőjének szentelt mű sikerült legjobban az életrajzok közül. A szerző, aki maga is kiváló tudós, avatott tollal rajzolja meg SZABÓ József életútját és jelöli ki helyét a magyar tudományok történetében. SZABÓ József az Alföld szülőtte, mégis érdeklődése a hegyvidék és a bányászat irányába fordul. A selmecbányai Bányászati Akadémián szerez bánya- és kohómérnöki oklevelet, majd amikor a pesti tudományegyetemen a bölcsészettudományi karon különálló ásványtani tanszék létesül, annak első szervezője és 1862-ben rendes tanára lesz. A katedrán működve Ásványtan és Földtan c. tan- és kézikönyveivel — melyek több kiadásban jelentek meg —, valamint számos dolgozatában, tanulmányaiban a magyar geológia alapvetését adja. A ben-

nük körvonalazott elvek és gyakorlati célkitűzések mind a mai napig oktatási reformtörekvések. Az 1870-es években a földpátok meghatározására gyors módszereket dolgozott ki, melyek valósággal új korszakot nyitottak a közettanban. Felismerései a magmás közetek területén a külföldi kutatásokat is megelőzték. Alapvető érdeme, hogy az ipari ásványi nyersanyagok kutatásának feltételét megteremtette és ezzel megalapozta a magyar földtant. Nagy szerepe volt a szaknyelv kifejlesztésében; Szabó magyarítási törekvéseit Arany János is nagyra értékelte. Számos ismeretterjesztő és tudományos társaság alapításában vett részt és ezekben, valamint a Magyar Tudományos Akadémián kifejtett munkássága példamutató. Méltán állapítja meg tehát VADÁSZ Elemér, hogy SZABÓ József „legnagyobb és legelső oktatóalkotó magyar természettudós, akinek helye, működése és jelentősége Eötvös Loránd mellé állítható”.

Az életrajzi tanulmányokat a kötetek végén az ismertetett tudós műveinek változtatott bibliográfiája követi. Külön érdeme, hogy az egyes tudósokra vonatkozó jelentősebb irodalom felsorolását is tartalmazza. Szükség volna azonban az életrajzokban szereplő kortársak, mesterek és tanítványok, valamint fontosabb fogalmak stb. felkutatását elősegítő név- és tárgymutató szerkesztésére és indokolt az értékes tanulmányokra a külföld figyelmét is felhívni. Célszerű lenne az egyes kötetek anyagát idegen nyelvű összefoglalókban, egyik-másik különösen értékes életrajzot pedig idegen nyelvű kiadásban is közreadni.

A következő évi sorozatban ARANY János, GELEJI Sándor, HERMAN Ottó, KODÁLY Zoltán és MOLNÁR Erik életrajza jelenik meg. A múlt magyar tudósai első öt kötetéről írott beszámolóknak során dicsérrel kell megemlékezni a szerkesztői és lektori munkáról és elismerés illeti az Akadémiai Nyomdát, a tartalomhoz méltó igényes tipográfiával készült bibliofil előállításért.

MÓRA LÁSZLÓ

Kotvan, Imrich: Rukopisy universitnej knižnice v Bratislave. Bratislava 1970. Univerzitná knižnica. 544 (2) l., 24 t.

A *Magyar Könyvszemle* olvasói jól ismerik Imrich KOTVANNAK a nevét azokból az újra és újra visszatérő recenziókból, amelyek a pozsonyi Egyetemi Könyvtár kitűnő szakemberének ösnyomtatványkatalogusáról számoltak be. Valóban páratlan az a teljesítmény, amellyel KOTVAN alig egy évtized leforgása alatt egész Szlovákia valamennyi könyvtárának teljes ösnyomtat-

vány-állományát a katalógusok hosszú sorában tárta fel. Pontosság, szigorú módszeresség és — külön érdemként kell említenünk — a possessorok mindenkori feltüntetése jellemzik ezeket a katalógusokat. A most kezünkben levő, több mint félezer oldal terjedelmű kötet új oldalról mutatja be a szerzőt: mint kéziratári szakembert, aki megint egyéni munkával készítette el a pozsonyi Egyetemi Könyvtár európai kéziratának katalógusát. (A 285 keleti kéziraté már egy évtizeddel korábban megjelent PETRÁČEK, BLAŠKOVIČ és VESELÝ munkájaként.) Az 1310 kézirat leírását ugyanaz a hozzáértés, pontosság és mégis mértéktartó tömörség jellemzi, ami KOTVAN ősnymotatvány-katalógusait.

A Pozsonyi Egyetemi Könyvtár nem tartozik a hosszú múltra visszatekintő könyvtárak közé. 1919 a szlovák alapítás éve. A kéziratár alapja a nagyszombati jezsuita rendház 112 kézírata, a további gyarapodás főleg tudóshagyatékokból (L. V. RIZNER, J. K. HOLUB stb.) és fölöszlattott szerzetesi könyvtárakból (ferencesek, piaristák), meg főúri könyvtárakból gyűlt össze és főleg a 17—19. századból származik. (A 20. század elsősorban a Matica Slovenská irodalmi levéltárának gyűjtőkörébe tartozik, abból tehát kevés van itt.) A középkori kódexek száma minimális.

A kéziratár anyagának föllállítása — s ennek megfelelően a katalógus rendje is — a szerzeményezés menetét követi. Így a katalógusban az azonos eredetű anyagok együtt találhatók. A használatot sokoldalú regiszterrendszer könnyíti meg: név- és tárgymutató, a 13—16. századi kéziratok incipitregisztere, időrendi, nyelvi és szakmutató. A nagyrészt egyházi eredetű kéziratok közt természetesen a teológia van legnagyobb számban képviselve, de — főleg a szerzetesrendek oktatói munkásságának következtében — a művelődéstörténet, tudománytörténet, oktatástörténet egyaránt gazdag forrásanyagot találhat a pozsonyi kéziratok közt, sőt a zenetörténetre vonatkozólag hasznos anyag sem csekély benne.

Ismerve KOTVAN munkabírását, remélhetjük, hogy a pozsonyi kéziratok katalógusát ugyanúgy további kéziratkatalógusok fogják követni, mint ahogy ez az ősnymotatványok esetében történt.

CSAPODI CSABA

Kopala, József: Dzieje bibliografii w Polsce. Warszawa, 1969. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. 439 l. 12 t.

A Lengyel Könyvtárosok Egyesülete 50 éves jubileuma alkalmából megjelent mű

harmadik, bővített kiadása szerző 1953-ban *A bibliográfiai tevékenység vázlatos története Lengyelországban* címmel közreadott tanulmányának. (A második kiadás az NDK oktatásügyi szerveinek gondozásában 1957-ben sajtó alá került német fordítás volt.) Jelen kiadásban szerző témáját tágabb értelmezésben vizsgálja: a bibliográfiai munkákat szervelesen beilleszti a kultúrtörténeti háttérbe s különös tekintettel van a könyvtárak, a könyvkereskedelem és általában a tudomány fejlődésére. Katalógusszerű ismertetés helyett a hangsúlyt a bibliográfiaszerkesztő egyéniségek és egy-egy időszakot leginkább jellemző kiemelkedő művek bemutatására veti. A jelenkor felé haladva a szelektálás mértéke egyre erősebb lesz, napjaink szerteágazó bibliográfiai tevékenységéről való részletes beszámolást már nem tartja feladatának.

A szerző a történeti fejlődést öt szakaszra bontva tárgyalja. A lengyel könyvkultúra vitalitásáról és a lengyel szellem rendszerező hajlamáról már az első, a 12. századtól a 18. század végéig terjedő időszak emlékei is szemléltető képet adnak. A krakkói székesegyház klerikusai már 1100 körül leltárba foglalták a szertartások céljára használt kódexeket. A kéziratok kor végén, a 15. és 16. század fordulóján csupán a krakkói egyetem tanárai közül harminckettőnek magánkönyvtára állományát ismerjük a hátrahagyott jegyzékekből. A könyvnyomtatás gyors fellendülésére jellemző, hogy a 16. század közepéig három lengyel könyvnyomda (UNGLER, SZARFENBERG, WIETOR) mintegy ezer könyvet (köztük több magyar nyelvűt is) jelentetett meg. A század elején ZSICMOND ÁGOST király 4000 kötetes, rendkívül változatos tartalmú, tervszerűen gyarapított könyvtárral rendelkezett. Lengyel írók első nyomtatásban megjelent, Krysztóf WARSZEWICKI által összeállított jegyzéke 1601-ben Rómában, az első lengyel területen nyomott könyvkereskedői katalógus a 17. sz. végén Gdanskban került kiadásra. E korszak végén már a szoros értelemben vett bibliográfiai tevékenység is klasszikus műveket hozott létre. Ezek elsősorban József Andrzej ZAŁUSKI (1702—1774), III. ÁGOST király tanácsosa, kievi püspök nevéhez fűződnek, aki bibliofil hajlamú arisztokrata családja és saját maga által összegyűjtött 200 000 kötetes könyvtárát végrendeletileg nemzetére hagyta és azt már 1760-ban saját varsói palotájában a nyilvánosság rendelkezésére bocsátotta. E hatalmas könyvanyagról részben maga ZAŁUSKI, részben könyvtáros munkatársa Jan Daniel JANOCKI huszonöt, nagyrészt nyomtatásban is kiadott, különböző ismeret-ágakra kiterjedő bibliográfiát készített.

A második, a 19. század közepéig terjedő időszakot a főúri bibliofilek (Adam Kazimierz CZARTORYSKI, Józef Maksymilian OSSOLINSKI) által patronált spontán bibliográfiai tevékenység mellett, képzett bibliográfus szakemberek céltudatos rendszerező munkássága jellemzi. Feliks BENTKOWSKI (1781–1854) varsói irodalomtörténész professzor több metszetben tárta fel a lengyel irodalom állományát, Joachim LELEWEL (1786–1861) vilnai történész, a bibliográfia egyetemi tanára már a bibliográfiaszerkesztés elméleti-rendszerinti alapelveit, valamint a kéziratok, kódexek és inkunabulumok feldolgozási technikáját tárgyalja 1823–1826-ban megjelent két-kötetes művében. Adam JOCHER (1791–1860) filológus-könyvtáros háromkötetes munkája a klasszika-filológia, a teológia, a szépirodalom és a pedagógia könyvanyagának történetkritikai kommentárokkal kísért rendszerező feldolgozása.

A 19. sz. közepétől 1918-ig terjedő harmadik időszak fókuszában a legnagyobb lengyel bibliográfus, Karol ESTREICHER (1823–1908) alakja és nemzetközi hírnevű monumentális alkotása, a lengyel irodalmi termést a könyvnyomtatás kezdetétől a 19. sz. végéig regisztráló *Bibliografia Polska* állott. ESTREICHER pályafutását (életében a szerzők betűrendjében készülő bibliográfia 22 kötetét rendezte sajtó alá) és műve létrejöttének körülményeit tárgyaló fejezetek önmagukban is hatásosan szemléltetik az elnyomott és megosztott lengyel nép kulturális szabadságharcát és eleven nemzeti öntudatát. A 19. sz. második felében a bibliográfiai tevékenység rendkívüli mértékben kiszélesedett és elmélyült. Megjelennek a bibliográfiai folyóiratok, köztük a kurrens nemzeti bibliográfia pótlására szolgáló könyvkereskedői tájékoztató, az első *Przewodnik Bibliograficzny*, valamint a folyóirat- és cikkbibliográfiák. Terjednek a különböző ismeretágakat átfogó szakbibliográfiák, fellendül az inkunabulumfeldolgozás, tömegjelenséggé válik a könyvkereskedői katalógusok kiadása.

A negyedik, a két világháború közötti időszakban, az állami függetlenség visszanyerése után a lengyel bibliográfiai tevékenység fejlődésének jelentős állomása volt a Bibliográfiai Intézetnek 1928-ban való létrehozása. Stefan ESTREICHER, Karol fia, apja művét folytatva ebben az időszakban eljutott a 33. kötetig és folyamatba tette a 20. század első negyede retrospektív lengyel bibliográfiájának előkészítő munkálatait. Több kísérlet után 1928-tól már kéthetenként folyamatosan jelenik meg a kurrens nemzeti könyvbibliográfia, a periodikákat és a külföldi polonica-t regisztráló időszakos mellékletekkel. Jelen-

tős alkotások születtek a retrospektív, a másodfokú, valamint a területi és szaktudományi bibliográfiák műfajában, kiadásra kerültek kurrens szakbibliográfiák, bibliográfiai folyóiratok, könyvkereskedői bibliográfiák. A hitleri megszállás csaknem teljesen leállította a korábbi bibliográfiai munkát és megtizedelte a bibliográfusokat is (Stefan ESTREICHER is koncentrációs táborban fejezte be életét). A lengyel tudománynak a megszállás alatt nagyrészt kéziratban maradt termékeit és az ellenállási mozgalom sajtóját a felszabadulás után regisztrálták a bibliográfusok.

Az ötödik időszak, a népi Lengyelország negyedszázada a csupán vázlatos áttekintés alapján is újabb nagyarányú fejlődést mutat a bibliográfiai tevékenység terén is. Ennek eleinte több tudományos intézmény volt a gazdája, de már 1950-ben a Nemzeti Könyvtár Bibliográfiai Intézetéhez összpontosították a tervezés, szervezés és kiadás funkcióinak nagy részét. Az Intézet négy főosztálya közül az első az általános kurrens (nemzeti) bibliográfiával (az új *Przewodnik Bibliograficzny*-vel), a második a speciális kurrens bibliográfiákkal (folyóirat- és cikkbibliográfiákkal, a külföldi polonica nyilvántartásával), a harmadik pedig a retrospektív bibliográfiák gondozásával foglalkozik; a negyedik viszont a bibliográfiai elmélet legfőbb művelője és irányítója. Az Intézet koordinálja az országban folyó valamennyi bibliográfiai tevékenységet, így a Tudományos Akadémia Bibliográfiai és Dokumentációs Központja hálózatába tartozó (több kurrens szakbibliográfiát kiadó) intézmények munkáját is. A tudomány és a népgazdaság fejlesztése szolgálatában jelentős bibliográfiai munkát végez 1960 óta a Központi Tudományos Műszaki és Gazdasági Tájékoztatói Intézet is. A bibliográfiaszerkesztés az új társadalmi viszonyok között kollektív, ill. intézményi feladattá vált, az elkészült bibliográfiáknak mindössze 7%-a egyes bibliográfusok egyéni alkotása. A retrospektív bibliográfiák műfajában a *Bibliografia Polska* befejezése és kiegészítése mellett egyes fontosabb történelmi időszakok és szakterületek (történelem, irodalom, matematika, bányászat stb.), valamint a külföldi gyűjtőhelyek anyagát dolgozzák fel. Ugyancsak idő, ill. területi szektorok szerint készülnek kézirat- és nyomtatványi-bibliográfiák, a régi hagyományok alapján működési szakterületek szerint tagolják a bibliográfiákat. Az utóbbi időben nagy számban jelennek meg kiadói, könyvkereskedői, ajánló és alkalmi bibliográfiák, bibliográfiatörténeti és módszertani tanulmányok. A szerző a páratlanul gazdag és sokrétű lengyel bibliográfiai

irodalmat világos rendszerezéssel, tudományos alapossgal dolgozta fel.

Ezt bizonyítja a mű több mint száz oldalas tájékoztató apparátusa is. A felhasznált forrásmunkák jegyzékén és a névmutatón kívül külön kiemelkedő a tárgyalat vagy megemlített bibliográfiák, katalógusok, kézikönyvek kronológiai sorrendű összeállítása, valamint a nagy bibliográfusok arképreprodukciói és a klasszikus bibliográfiák címlapfénykép-gyűjteménye.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Průvodce Státní knihovnou ČSR v Praze. Uspoř. dr. Vladimír Černý. Praha, 1970. Státní Pedagogické Nakladatelství. 71 l. 8 t.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Állami Könyvtárának tájékoztatója nemcsak eligazítja az olvasókat és a kutatókat a legnagyobb csehszlovák könyvtári komplexuson belüli tájékozódásnál, hanem az Állami Könyvtár sajátos adottságaira tekintettel szinte szükségszerűen feleleveníti a cseh könyvtörténet sok fontos adatát is. Az Állami Könyvtár a csehszlovák könyvtárügyet szabályozó 1959. évi 53. törvény, valamint az ennek alapján kiadott statútuma és szervezeti szabályzata alapján az egységes cseh könyvtárhálózat központi könyvtára. A komplexust alkotó könyvtári egységek között legrégibb és legnagyobb az Egyetemi Könyvtár, amelynek alapjait a Károly Egyetemnek 1348-ban való megalapításával egyidejűleg rakták le. Az Egyetemi Könyvtár és az Egyetem századokon át összefonódó története hűen tükrözi a cseh népet ért megpróbáltatásokat, de egyben kultúrája tudatos építésére irányuló szakadatlan erőfeszítéseit és e téren elért eredményeit is. Hat évszázad alatt az Egyetemi Könyvtár nemcsak többszázszoros Bohemica-gyűjteményt halmozott fel, hanem begyűjtötte a cseh kultúrtörténet legértékesebb ritkaságait (így az 1085-ben keletkezett Visehrad-i kódexet, Husz János és WYCLIFFE kéziratait), a könyvművészet legragyogóbb alkotásait (köztük a 13. század közepéről származó Sedlec-i Antiphonariumot, KUNIGUNDA apátnő 1321. évi Pastoralé-ját, a miniatúráival a 14. század mindennapi életét illusztráló Velislav-bibliát) és a legrégibb cseh nyelvemlékeket is (mint a Dalimil-krónikát). Az Egyetemi Könyvtár ez idő szerint közel 2 300 000 egységnyi állományát a társadalomtudományok egész területéről gyarapítja, de gondoskodik az alapvető természet-tudományos művek beszerzéséről is.

Az Állami Könyvtár másik legjelentő-

sebb egysége a Nemzeti Könyvtár, amely 1935-ben történt alapítása óta — 1900-ig visszamenőleg — a teljesség igényével gyűjti a cseh és szlovák irodalmi termést, könyveket, folyóiratokat, zenei és grafikai alkotásokat. Az 1924-ben létesített Szláv Könyvtár, az egyik legnagyobb európai szlavisztikai kutató központ, valamennyi szláv nép és szovjet népek irodalmát gyűjti. Félmillió állományának fele orosz és szovjet anyag, ezen belül sok a ritkaság és a forradalmár csoportok által kiadott illegális nyomtatvány. A Központi Közgazdasági Könyvtár, amely több intézmény és főiskola könyvtárának egyesítése útján jött létre, állományát elsősorban a marxizmus-leninizmus, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus, valamint a népgazdasági tervezés, a statisztika és pénzügytan területén gyarapítja, de begyűjti a közgazdasági főiskolák oktatási anyagát is. A Központi Bibliológiai Tudományos-módszertani Kutatócsoport a könyvtudományi, bibliográfiai és könyvtárügyi irodalom gyűjtőhelye és módszertani irányító szerve. Az Állami Könyvtár szervezetébe tartozik az 1967-ben létesített Francia Könyvtár és Olvasóterem, amelynek állománya azonban francia tulajdon.

Az Állami Könyvtár kulturális jelentőségét mutatja az a tény, hogy teljes állománya 1968 elején megközelítette a négy millió könyvtári egységet, a legutóbbi évben 34 000 beiratkozott olvasója és időszakos látogatója egymillió alkalommal kereste fel és több mint egymillió kötetet olvasott, ill. kölcsönöz ki. A komplexus legfejlettebb egységei szerzői és ETO rendszerű szakkatalógus mellett mélyen tagolt tárgyszókatalógussal is rendelkeznek. 1961 óta ezer intézmény adatszolgáltatása alapján gyarapítják a külföldi irodalom központi katalógusát.

Az Állami Könyvtár rendkívül kiterjedt és sokrétű bibliográfiai tevékenységet fejt ki. A hagyományos nemzeti könyvtári publikációk közül a Cseh Könyv (cseh nemzeti bibliográfia) 1922 óta heti füzetekben, a folyóirataikk-repertórium 1953 óta havi kötetekben kerül kiadásra. A retrospektív bibliográfiák szektorában kiadták a 19. századi, valamint az 1945—1960 között megjelent könyvpublikációk és az 1945—1963-as időszak periodikáinak jegyzékét. Az Állami Könyvtár 1968-ban — elsősorban az önálló szervezeti egységként működő Bibliográfiai Központ útján — 31-féle periodikus bibliográfiai kiadványt jelentetett meg. Külön periodikák regisztrálják a külföldi cseh és szlovák nyelvű, ill. csehszlovák vonatkozású irodalmat, az újonnan beszerzett külföldi könyveket, a bel- és külföldi bibliológiai irodalmat, a disszer-

tációkat stb. Szakirodalmi Újdonságok gyűjtőcímen a természet- és társadalomtudományok különböző területeiről komplex dokumentációt nyújtó periodikák jelennek meg, amelyek az újonnan beszerzett külföldi könyvek részben annotált címanyaga mellett, bel- és külföldi folyóiratcikkek, bibliográfiák címleírását, gyűjteményes kiadványok analitikus címfelvételeit közlik szakrendi csoportosításban.

A tájékoztató kiadvány röviden beszámol az Állami Könyvtár bel- és külföldi könyvtári kölcsönző szolgálatáról, nemzetközi csere-, ill. kiadványimport koordináló, valamint tudományos kiadói, tájékoztató és propagandatevékenységéről, reprotéchnikai szolgáltatásairól. Külön fejezet foglalkozik a könyvtár mai — összefoglaló néven Klementinaként ismert — épületkomplexusa történeti kialakulásával, az eredeti dominikánus, ill. jezsuita egyházi és könyvtári építmények területi bővítésével, évszázadokon át való tudatos építészeti fejlesztésével. A kiadványt bibliográfia, több idegen nyelvű rezümé, az épületek külső-belső kiállítását bemutató fénykép, valamint néhány jelentős könyv, kódex, kézirat fotokópiaja egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Kuzmik, Jozef: Vývin štatistickej evidencie knižnic na Slovensku v rokoch 1919—1963 a jej základné výsledky. (Statistická bibliothecarum Slovaciae A. 1919—1963). Martin, 1966. Matica Slovenská, 305 l.

Jozef Kuzmík, több színvonalas könyvtártörténeti és statisztikai tanulmány szerzője, művét szerényen *A szlovák könyvtárstatisztika fejlődése 1919—1963 között, annak legfontosabb eredményeivel* címmel adta közre. Valójában a mű a szlovák könyvtárügy fejlődésének a statisztika által szolgáltatott tárgyi adatokra épített történeti vázolata, és így anyagának ismerete a lezárás és kiadás időpontjától függetlenül is feltétlenül időszerű a magyar könyvtárosok számára is. A bevezető tanulmányban a szerző rövid áttekintést ad Szlovákia könyvtári ellátottságáról, a hálózatfejlesztés elvi szempontjairól, a könyvtártörténeti kutatások helyzetéről és a könyvtárstatisztika fejlődésének legfontosabb állomásairól. Ez utóbbi téma részletes kifejtésre a mű két utolsó fejezetében kerül, ahol részletes képet kapunk az 1927-es, az 1931/1932-es, az 1953-as és az 1963-as könyvtárstatisztikai felvételekről, azok jellegéről és fontosabb eredményeiről. Az első

két felmérés sajnos csak a szakkönyvtárak és az iskolai könyvtárak állományára terjedt ki, az 1953-as általános összeírás hiányossága viszont, hogy az adatok nagyrészt nem hozták nyilvánosságra.

A korszerű könyvtárstatisztika Szlovákiában az iskola és kulturális ügyek miniszterének 1963 júniusában kiadott rendeletén alapul, amelynek előírásai szerint az 1963. okt. 31-i állapotnak megfelelően a könyvtárak száma, az állomány nagysága és a rendes könyvtári alkalmazottak létszáma tekintetében egyszeri adatfelvételt végeztek, és ennek eredményeit kerületek és járások, ill. könyvtárfajták szerint összesítve is publikálták. Ugyanezen rendelet valamennyi könyvtárfajtánál (az 500 kötetnél kisebb állományú, kölcsönzést nem folytató könyvtárak kivételével) bevezette a rendszeres és folyamatos adatszolgáltatást az állomány számszerű gyarapodására, az olvasók számára, a kikölcsönzött és a helyben olvasott művek számára vonatkozólag, amely adatok alapján az évvégi állapotnak megfelelően adnak összesített tájékoztatót.

A mű egyéb fejezeteiben szerző könyvtárfajták szerint ad áttekintést a fejlődésről a következő csoportosítás szerint: I. Tudományos és szakkönyvtárak; ezen belül állami tudományos könyvtárak, a Szlovák Tudományos Akadémia hálózatába tartozó könyvtárak, műszaki, mezőgazdasági, ill. egészségügyi jellegű tudományos könyvtárak, közigazgatási szervek könyvtárai, múzeumok, képtárak, levéltárak könyvtárai, műemlék-könyvtárak. II. Főiskolai könyvtárak. III. Közép-, szak- és általános iskolai könyvtárak. IV. Népkönyvtárak. V. Szakszervezeti könyvtárak. VI. Egyesületek, testületek, társadalmi szervezetek könyvtárai. E fejezetekben a mű az állami statisztikai összeírás adatai mellett, részben a szöveghez kapcsolódó, részben külön táblázatokban publikálja a könyvtárak, ill. felettes hatóságok saját adatgyűjtésének eredményeit is.

A szlovák könyvtárügy közel félszázados fejlődése már az adatok globális összesítése alapján is szembevetendő. 1918-ban a szlovák területeken levő nyilvános és fél-nyilvános könyvtárak állománya 1 500 000 kötet. 1927-ben a 10 726 könyvtár állománya kerekén 2 600 000, 1932-ben 11 677 könyvtáré 3 900 000 kötet, 1953-ban 15 420 könyvtáré 6 960 000, 1963-ban 15 200 könyvtáré 19 850 000 kötet. A legrégebb tudományos könyvtár, az 1863-ban alapított Matica Slovenská (1953-tól Szlovák Nemzeti Könyvtár) állománya 1963-ban 724 000 kötet és 597 000 irodalmi archivális dokumentum. A Matica igazgatása alá tartozó műemlék és egyházi könyvtárak állo-

mánya ugyanekkor 907 000 egység. Az 1919-ben alapított pozsonyi Egyetemi Könyvtár állománya az utolsó felmérés idején meghaladta az egymillió kötetet (a kölcsönzések száma 1963-ban 891 000 volt). A 8 állami tudományos könyvtár összállománya 1963-ban több mint 4 millió, a 27 főiskolai könyvtaré 1 654 000, a 9000 általános iskolai könyvtaré 5 382 000, az 1260 szakszervezeti könyvtaré több mint egymillió kötet.

A könyvtártörténeti és statisztikai kutatásokat a mű gazdag adatanyagán kívül teljességre törekvő bibliográfiai összeállítás is szolgálja.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Dokoupil, Vladislav: Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně. — Katalog der Inkunabeln aus den Beständen der Universitätsbibliothek in Brünn. Praha (1970), 409 l.

Kitűnő munka a brnoi Egyetemi Könyvtár ősnymtatványainak most megjelent összefoglaló katalógusa. A gyűjtemény szakavatott vezetője, Vladislav DOKOUPIL hosszú évek fáradságos munkájának eredménye ez a kötet. Az 1953–1961 közötti években tíz, sokszorosított formában megjelentetett füzetben ugyan már közreadta könyvtára ősnymtatványainak többségét, azonban ez a mostani összefoglalás nemcsak mennyiségben, de minőségben is több, mint ezek összessége. A több mint 1200 ősnymtatványról minden lényegeset meg tudhat az olvasó, ugyanakkor semmi felesleges sem terheli a kötetet. A bibliográfiai azonosításhoz szükséges irodalmi utalások, ill. leírások elegendőek, de nincs is több annál. A példány egyedi ismertetése is minden lényeges elemet tartalmaz: proveniencia, kötés, kolligálás, hiányok. Ezeknek az adatoknak közlése is a leggazdaságosabb és igen jól áttekinthető.

A cseh és német nyelvű előszó részletesen ismerteti a brnoi Egyetemi Könyvtár állományrészlegeit. A könyvtárhoz ugyanis jelentős számú, történeti értékű, egykor szerzetesi vagy főúri gyűjtemény tartozik. Ezek közül a legnagyobb és legfontosabb a DIETRICHSTEIN család mikulovi (Nikolsburg) kastélyában található, ahol a 15. századból 331 nyomtatványt őriznek. (Itt jegyzendő meg, hogy ez a gyűjtemény nem azonos az ellenreformáció morvaországi előharcosának, Franz DIETRICHSTEIN bíboros-érseknek rendkívül gazdag könyvtárával, amelybe a neves magyarországi humanista, DUDITH András (1533–1589) könyvei is bekerültek. Ezt a régi DIETRICH-

STEIN-könyvtárat 1645-ben a harmincéves háború során a svédek hadiszákmányként elvitték, és kőetei ma a nagyobb svéd könyvtárakban szétszórva fedezhetők fel. A mai mikulovi gyűjtemény a 17. század végén keletkezett.)

Az ó-brnoi ágostonos-könyvtárban 232, a rajhradi (Raigern) bencésekéél 163 ősnymtatvány maradt fenn. A brnoi Egyetemi Könyvtár törzsgyűjteményében csupán 144, vagyis a teljes állománynak alig 12 százaléka. DOKOUPIL katalógusának bevezetője ezeknek, továbbá a többi műemlékjellegű gyűjteménynek rövid történetéről, 15. századi nyomtatványainak számáról, azok jellegéről és fontosabb tulajdonosairól tudósít. Nem feledkezik meg a szerző a jelentősebb könyvkötői munkálatokról, de még a könyvtárterem freskójáról sem. Így igen pontos, de ugyanakkor plasztikus képet kap az olvasó a mai brnoi Egyetemi Könyvtár valamennyi állománya ősnymtatványainak közvetlen eredetéről.

A 15. századi kiadványok között több magyar vonatkozású is akad: a *Missale Strigoniense* (Brunnae 1491 — RMK III 24) két 89. és 96. levele (Dokoupil 825b), LASKAI Osvát műveiből három kiadás (RMK III 37, 47 és 48 — Dokoupil 869–871), TEMESVÁRI Pelbárt két munkája (RMK III 49 és 76 — Dokoupil 887–888) és THURÓCZY János krónikájának brnoi kiadásából két példány (RMK III 16 — Dokoupil 1123–1124).

DOKOUPIL a nyomtatványok meghatározásánál igen gondosan járt el. Igénybe vette ehhez a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* berlini szerkesztőisége anyaggyűjtését is. Összesen 18, korábban a szakirodalomban részletesen le nem írt, ill. csak hiányosan ismertetett kiadványt mutat be (421, 496, 505, 619, 661, 704, 749, 775, 788, 865, 874, 962, 996, 1066, 1087, 1141, 1170, 1198. sz.). Több, teljességgel ismeretlen 15. századi nyomtatványt is leír katalógusában (938, 1160). Különleges fontosságúak jelen esetben a brnoi Stahel & Preinlein nyomda (1488–1499) kötéstáblákból most előkerült négy eddig nem ismert kiadványnak töredékei (48b, 423b, 955a, 1068).

Csupán két mű meghatározásával maradt adós a szerző (443 és 1183). Ezek közül az egyik az *Epistola de miseris curatorum seu plebanorum* egy csonka példánya (Dokoupil 443). A 15. században nem kevesebb mint 18 ma ismert kiadást (GW 9342–9359) ért meg ez a mű. A brnoi ezek egyikevel sem egyezik. Azonban a korábbi ősnymtatvány-szakirodalom számon tartott egy olyan kiadást is, amelynek leírása ráillik a DOKOUPIL által ismertetettre. Ennek ma ismert egyetlen teljes példányát a British Museum őrzi. Ez nyolc leírásból

(A⁴B⁴) áll, amelyből az utolsó üres (jelzete IA 25195), és azt Copinger (2306), majd Proctor (5715), végül a British Museum ősnymotatványkatalógusa (BMC V 590) írta le. E kiadás magyar szempontból különösen figyelemre méltó, mert azt a címlapon található jelvény tanúsága szerint, amely a brnoi példányból (ez csak a B₁₋₃ levelet tartalmazza) hiányzik, Johannes PAEP budai könyvkereskedő költségére jelent meg.

A fentiek miatt e kiadvány nyomtatási idejét és helyét kíséreltem meg tisztázni. A British Museum példányával kapcsolatban már idézett angol irodalom ezt meghatározatlanul velencei nyomdában 1500 tájt készültnek tartja. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (VIII. kötet 53. hasáb) a nyomdai kiállítás és a kiadói jelvény alapján a 16. századba utalta. A kiadványban három betűtípus található: egy nagy a címekben, egy középső a kiadói jelvény aláírásában és egy kicsi a szövegben. Ezek méretét húszsoronként a British Museum ősnymotatványkatalógusa (BMC V 590 § 25) kb. 140, kb. 100 és 73 mm-ben jelölt meg. Ezenkívül a címlapon 96 × 68 mm méretű fametszet, Johannes PAEP kiadói jelvénye áll, továbbá a 2. levél rektóján egy 47 × 44 mm méretű fametszetes „S” iniciálé.

Ezek alapján sikerült kikutatnom a nyomdát, ahol mind a betűket, mind az említett iniciálét használták. Ez Jacobus PENTIUS DE LEUCO velencei műhelye. A legnagyobb betűtípust (pontos mérete húszsoronként 138 mm) 1499-től 1520 utániig, a középsőt (102 mm?) 1500-tól 1510-ig, a szövegtípust pedig (73 mm) egyedül 1506-ban használta e nyomda, mint azt a British Museum jelentős állományának elemzése bizonyítja (BMC V 564 — ISAAC, Frank: *Index to the Early Printed Books in the British Museum*, Part II. London 1938, 54—55 l.). Az 1506 szeptember 5-én befejezett könyvben (ALBUMASAR: *Introduitorium in astronomiam* — Az Országos Széchényi Könyvtár példányának jelzete: Ant. 3548) a kis és nagy betűtípuson kívül az f, b lapon megtalálható az „S” iniciálé, amely az „Epistola”-ban is fellelhető. Ezek alapján a nyomda megnyugtatóan azonosítható volt.

PENTIUS neve PAEP két másik kiadványán feltüntetést is nyert. Az egyik GUILLELMUS PARIENSIS 1505. november 6-án elkészült *Postilla super epistolas et evangelia* c. műve (Magy. Könyvszle 1955. 296. l.), a másik ALEXANDER DE VILLA DEI *Doctrinale*-jának átdolgozása, amelyet 1507. április 18-án fejeztek be (Ballagi Aladár: *Pest és Buda a világirodalomban*. Bp. 1925. 111. l.).

Az „Epistola” előállítására idejének meg-

határozásánál KEMÉNY János (*Új Magyar Múzeum* 1857. 131. l.) abból indult ki, hogy a budai kiadó németalföldi származásra utaló (*Magy. Könyvszle* 1960. 74—75. l.) PAEP neve az 1509-ben megjelent *Ordinarium Strigoniensis*-ben (RMK III. 125.) a magyarosan csengő „PAP” alakban szerepel. Az *Epistola*-ban is ez a névforma található. Ennek alapján helyezte KEMÉNY az általa is velenceinek tartott nyomtatványt 1509-re. (Tévedett tehát BALLAGI Aladár — i. m. 123. sz. —, amikor KEMÉNYRŐL azt írta, hogy „véleményét azonban nem indokolja”. Ellenben hibás KEMÉNYnek „Panzer Annal. typogr. IV. 416” hivatkozása, amelyet BALLAGI is átvett. A megjelölt helyen, de PANZER művében máshol sem található ennek az „Epistola”-kiadásnak a leírása.) KEMÉNY meglátása és következtetése helyes, csak abban tévedett, hogy a „PAP” névformát egyedül 1509-ben használták volna. A mai ismeretek szerint PAEP nyolc kiadványán található a „PAP” megjelölés tevékenysége utolsó éveiben, az 1505—1511 közötti években.

Az *Epistola* címlapján található kiadói jelvény nagyon hasonlít, de nem azonos azzal, amelyet PAEP 1500—1502 években használt és VÉGH Gyula (*Budai könyvtárosok jelvényei*. Bp. 1923. 16—17. l.) a 9. számmal jelölt meg. Az *Epistola* fametszetének mérete 96 × 68, míg a Vég 9. számúé 98 × 63 mm. A kiadói nevet viselő szalag a jelvény alján az *Epistola*-ban alul kezdődik és a végén csavarodik fel, míg a Vég 9. számúnál ez fordítva van: a szalag elől fent kezdődik és a végén lefelé hajlik. Az *Epistola* címlapján levő fametszet eddig egyetlen ismert Paep-kiadványban sem fordul elő.

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy DOKOUPIL katalógusában a 443. sz. alatt leírt *Epistola* nem ősnymotatvány. Azt a budai Johannes PAEP kiadó költségére Velencében Jacobus PENTIUS DE LEUCO műhelyében nyomtatták 1506 tájt. A szövegtípus ugyanis csak egyetlen datált (1506 szeptember 5) kiadványban fordul elő. PAEP és PENTIUS eddig ismert, 1505—1507 közötti kapcsolatába is jól beleilleszkedik ez az időmeghatározás. A budai kiadó és a velencei nyomdász 1507 utáni kapcsolatai nem ismeretesek. Ilyenek PAEP legutolsó éveiben már aligha lehettek, mert 1509. szeptember 13-án kelt végrendeletében az alábbi három velencei nyomdással függőben levő elszámolásáról esik szó: Lucantonio GIUNTA, Peter LIECHTENSTEIN és Nicolaus DE FRANCFORDIA (*Magy. Könyvszle* 1957. 364. l.). Valóban az összes 1507 utáni PAEP-kiadvány (RMK III 152, 165, 174, 175 és Ballagi 122) ebben a három velencei műhelyben készült.

Hogy az azonosítás DOKOUPIL katalógusában a fentiekben tárgyalt *Epistola* esetében olyan biztonságos volt, az a szerző kitűnő módszerének tudható be, amellyel kötete illusztrációs anyagát összeállította. A 32 tábla közül a négy utolsón a legszebben illuminált ősnymtatványok egy-egy reprodukciója látható, míg az összes többin valamennyi, a szakirodalomban eddig részletesen vagy egyáltalán le nem írt kiadvány azonosításához fontos, legjellemzőbb sorainak fényképei szerepelnek. Ez a megoldás feleslegessé teszi a nyomdahibáktól szinte alig mentesíthető betűhű leírást, ráadásul annál sokkal biztosabb alapjául szolgál az azonosításhoz. Ezek után e sorok írójában újra felvetődött a gondolat, amelyet évekkkel ezelőtt már közölt a GW szerkesztőségével: vajon nem lehetne e a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* kiadásának most meginduló folytatásában a leírás helyett ugyancsak a szövegrészek reprodukcióját adni?

BORSA GEDEON

Bohatec, Miloslav: *Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen*. Praha 1970, Artia, 72 l., 32 t.

Három évvel a szerző halála után látott napvilágot Miloslav BOHATECnek, a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtára kéziratáruhájának most végre előttünk fekvő munkája. A szerző, aki nemcsak a könyvtörténet, illusztrációtörténet és a bibliofília területén kifejtett tudományos munkásságával szerzett megérdemelt elismerést, hanem remekül összeállított kiállításokkal a cseh társadalom szélesebb köreit is közelebb tudta vinni a könyvhöz, a könyvszépség szeretetéhez, rövid, de végzetes betegségében, a szó szoros értelmében még halálos ágyán is ezen a munkán dolgozott, s mesteri alkotását még be tudta fejezni.

BOHATEC könyve annak a jogos igénynek a kielégítését tűzte ki céljául, hogy az emberek szeretnének szép régi könyveket, illuminált kódexeket látni, hosszán, alaposan megismerlenni, csakúgy mint más műalkotásokat, szobrokat, képeket, épületeket, de erről az anyag természeténél fogva nem lehet szó. Még kiállításokon se lehet könyvekbe belelapozni. A modern technika, a színes fényképezés és reprodukálás azonban ma már módot ad arra, hogy mindenkit megismertessen a kézzel írt könyv szépségeivel. A szerzőt tehát ebben a munkájában nem a művészettörténet szempontjai vezették, hanem jóval sokoldalúbb célkitűzés: beszélni a könyv születéséről,

arról, hogy tulajdonképpen milyenek is voltak ezek a középkori könyvek, kiknek a számára készültek, miért írták és díszítették ilyen szépen, ilyen gazdagon, s mindezekben keresztül bemutatni a középkori cseh kódexfestő művészet fejlődését, legértékesebb darabjait, legfontosabb gyűjteményeit. A kitűzött cél megoldásáról csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. BOHATEC egyesíteni tudta munkájában a teljes tudományos szakszerűséget valami vonzó, helyenként szinte csevegő-anekdotázó hangnemmél, s így el tudta kerülni, hogy nagy adattömeget közlő szövege fárasztóvá váljék. De egyúttal a vérbeli bibliofil szerencsés kezével megoldást talált a szöveg, a széles margókon elhelyezett bibliográfiai apparátus és példaként bemutatott részletkép-anyag együtteséhez is.

A kötet két fő része a szöveg és a jól megválogatott színes táblaanyag. A szövegrész három fejezete közül az első a kódexeket őrző cseh könyvtárak és legnevezetesebb kódexaik rövid ismertetése — szakemberek számára nélkülözhetetlen vezérfonal —, a közölt bibliográfia főleg a világnyelveken hozzáférhető irodalmat adja. A második fejezet a Csehországban őrzött s ezek közül is főleg a cseh eredetű legnevezetesebb kódexekkel ismert meg. Végül a harmadik fejezet a középkori könyv esztétikájának, a cseh kódexfejlődésnek néhány kérdésével ismert meg, beleállítva az egyetemes középkori kultúra képebe. Hogy a színes táblák nyomásához matt papírt alkalmaztak, csak helyeselni lehet, sajnos azonban meg kell jegyeznünk, hogy technikai kivitelezésük nagyon egyenetlen. Kitűnően sikerült táblák mellett vannak egészen elmosódottak is. Még inkább illetheti kritika a fekete-fehér képeket.

BOHATEC könyve egy olyan nemzet kódexkultúráját mutatja be, amely szerencsésebb történelmi múltjánál fogva középkori kódexállományából ma is a kötetek ezreit őrzi könyvtáraiban. Magyar olvasó számára ez a seregszemle egyrészt azzal a megdöbbentő tapasztalattal jár, hogy még jobban át tudja élni, mi pusztult el nálunk. Másrészt viszont egy a középkorban sok tekintetben hasonló sorsú és kultúrájú nép fönnymaradt értékeinek analógiája alapján jobban el tudja képzelni, milyen lehetett a középkori Magyarország, királyi udvar, püspöki székhelyek, városok és kolostorok kódexállománya.

CSAPODI CSABA

Fedor, Michal: Bibliografia periodik na Slovensku v rokoch 1939—1944. Martin 1969. Matica slovenská 550 l. (Slovenská národná bibliografia. Seria B. Periodiká. Zv. 3.)

A Matica slovenská — ez a nagy múltra visszatekintő, eredetileg kulturális intézmény — 1919 után mint könyvkiadó és népművelési központ lényegileg állami kultúrpolitikai funkciót töltött be. Jelenlegi profilját — Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet néven — az államosítás idején kapta. Azóta teljes elismerést érdemlő törekvéssel tölti be kettős hivatását. Egymás után jelenteti meg a nemzeti anyagát feltáró kiadványait, a régi és egyre fejlődő szlovák irodalom és sajtókutatások eredményeit. Itt most nem feladatunk részletezni munkásságát (a könyvtárkatalógusok, könyvbibliográfiák, cikkek bibliográfiája stb.), amelyet az utóbbi másfél évtized alatt az egyéni kutatásokra és a nagyszerűen megszervezett kollaborációra építve produkált, csupán az előtűnik levő legújabb sajtóbibliográfiai kötet ismertetése ürügyén tesszük szavá e rendkívül hasznos eredményeket.

A jelenlegi kötettel birtokosai lettek egy összefüggő nemzeti sajtóbibliográfiának a kezdetektől 1944-ig. Elsőnek érték el a kis államok, főleg a szomszéd államok között azt, hogy nemzeti időszaki sajtójukat ilyen teljességgel közreadják, hogy a sokféle tudományterület felhasználására feltárják, és ezzel segítsék a szerteágazó kutatásokat is.

1958-ban jelent meg az első sajtóbibliográfiai kötet, amely magába zárja 1918-ig a mai Szlovákia területén a szlovák nyelven megjelent periodikumokat (254 cím). — majd 1963-ban megjelent ugyanennek a korszaknak a nem-szlovák nyelvű (latin, magyar, német stb.) periodikumokat feltáró kötet (majdnem 900 cím). Mindkettő — főleg a második — igen tekintélyes, a bibliográfiák szokásos keretét, feladatát messze túlhaladó úgynevezett „bibliográfiai szemlét” is tartalmaz, amely már tulajdonképpen szakkutatói munka —, de ezzel egy nagyon használható segédkönyvet kaptak a hazájuk életével foglalkozó kutatók. Mindkét kötet bibliográfiájának összeállítója Michal POTEMRA.

Megjegyezni szeretném — de semmiképpen értékesebbtől céljából —, hogy a majdnem 900 tételt tartalmazó utóbb említett kötetben azokon a címeken kívül, amelyek kizárólag irodalomból ismertek, 20 cím kivételével mind megvan az OSZK-ban is! Ezt a tényt saját utalásaikból állapítottuk meg.

Ugyancsak 1963-ban egy szorgos kollek-

tíva összeállításában jelent meg az 1919-től 1938-ig élő szlovák és nem-szlovák nyelvű hírlapok és folyóiratok együttes kötete — kötetben belül a könnyebb áttekintés miatt két részre osztottan — 1701 cím leírásával. Ez a kötet is felsorolja a lelőhelyeket. A gyűjtés úgy látszik kizárólag szlovák területen folyt és lektorai között sincs magyar, — talán ezért, ellentétben az előző kötettel, az OSZK egyáltalán nem szerepel benne. Igaz, hogy a két világháború között Csehszlovákiában kaphatott erősebben hangot az emigrációs és kisebbségi magyar irodalom, hiszen ott a két törvényes pártnak külön sajtója volt, — de a kor újságjai közül több (pl. *Kassai Napló*, *Kassai Újság*, *Új Világ*) ha nem is hiánytalanul, de Magyarországon is megvan; ugyanígy a haladó magyar irodalom terjesztője: a *Kassai Munkás* vagy BARTA Lajos *Új Szó* című folyóirata, FÁBRY Zoltán *Út*-ja, vagy a bratislavai *Magyar Figyelő* a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság kiadványa, vagy Komáromból a *Nemzeti Kultúra*, mint a magyar kisebbség tudományos szemléje —, de megvan a majdnem 90 éves *Slovenské Pohľady* és a *Sborník Matice Slovenskej*, a *Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti* is, és még sok más az OSZK-ban. Ennek a kötetnek külön érdeme hatalmas mutatórendszere (220 oldal!), mely sokféle szempontból mutatja be az időszaki sajtótermékeket. Ennyit az előző kötetekről.

A most ismertetni kívánt kötet 1919—44 között a jelenlegi Szlovákiában megjelent időszaki sajtótermékek bibliográfiája, egyben a Szlovák Nemzeti Könyvtár funkciói egyikének: a nemzeti retrospektív bibliográfia feldolgozására vonatkozó általános tervnek részeredménye. Összesen 784 bibliográfiai leírást tartalmaz, amelyből 553 egység a szlovák „hálózatba”, 99 a magyarba, 63 a németbe és 69 az ellenállási mozgalom (illegális, partizán és felkelési mozgalmakba) tartozik.

A kötet összeállítója — Michal FEDOR — nagy áttekintő tanulmányban szól a korszak sajtótermékeivel kapcsolatos egyes kérdésekről. Jellemzi az egyes hálózatokat, ezek egymáshoz való kapcsolatait, céljait és módszereit. Tanulmányát — szerénységből — nem szánja sajtótörténetnek és nem is történezetnek, inkább a bibliográfia használóinak írja. Részben a bibliográfiában leírt adatokat, tényeket és levéltári anyagot, részben erről a korszakról már elkészült és kiadott cikkeket általánosítja, ideológiai értékelésben, illetve elkülönítésben tárgyalja. Megtudjuk, hogy az 1938—39-es években hatalomra került új politikai és ideológiai erők hogyan likvidálták a

korábbi korszak (1919–38) sajtótermékeinek hálózatát, és hogyan építették fel, természetesen saját céljaikra – az új hálózatot; hogyan irányítottak a központi szervek: a Miniszterelnökség Sajtóosztálya mint kormányzati szerv és a Sajtóiroda mint végrehajtó szervezet, majd az 1941-ben német mintára létrehozott Propagandahivatal. Tájékoztatást kapunk az Újságírószövetség működéséről és az 1944-ben létesült Sajtókamaráról, s végül említést tesz a korlátozási intézkedésekről, a cenzuráról is. Ugyanakkor a haladól szellemű irányzatok jelenlétére is figyelmeztet, és megállapítja azt aényt, hogy a rendszer mennyire nem tudta egységesíteni a sajtótermékeket sem. Majd a tanulmány végén a periodikumok alaptematikai csoportosítása következik: a politikai, ifjúsági, tudományos, irodalmi, népművelési lapok tárgyalása.

E nagy négyéves tanulmány után következik a tulajdonképpeni főrészt: e korszak periodikumainak nyelvre való tekintet nélküli számbavétele, nyilvántartása, elrendezése a címek betűrendjében, sorszámozottan. Az alapos, pontos leírások az előírt címléírasi szabályok szerint – természetesen csak a megjelölt időszakra vonatkozóan – „de visu” módszerrel, az egységeket kézbe véve, átnézve készültek. Amely cím nem volt található, ott a rendelkezésre álló irodalomra hivatkozik.

Az egyes címléírások végén levő megjegyzésekben általában megtaláljuk a periodikum jellegét, célkitűzését, amely lehetővé teszi a periodikumnak tartalmi szempontból való megközelítését. Szükség esetén utal a lap előző időszakban történt megjelenésére, a megfelelő bibliográfiai sorszám feltüntetésével. – Amiben eltér az eddigi kötetek rendszerétől, az az a törekvés, hogy a kutató minél gazdagabb forrást anyagot leljen a jegyzetekben a konkrét címre vonatkozóan. Tudniillik van egy fejezet a bevezetőben: elméleti irodalom, történeti és bibliográfiai jegyzék, amelyre itt most hivatkozik. Ezzel a módszerrel eltér ugyan az eddigi kötetek rendszerétől, túlmutat talán a bibliográfiaik célján is, de a jelentős többlet kétségkívül óriási segítség a bibliográfia használoinak. Helyenként olyan hatalmas és tartalmas ez a jegyzet, illetve forrásanyag (ld. 146, 210, 304, 421, 479, 682, 760. tétel), hogy a további kutatásnak szinte már elébe megy.

A bibliográfiai jegyzet után találjuk a főbb szlovák könyvtárak rövidített nevét, mint a szóban forgó címnek lelhelyét. Nem adja meg az egyes könyvtárakban található évfolyamokat, valószínűleg az állomány további gyarapodását feltételezve.

Tekintélyes helyet foglal el a mutatórendszer (80 oldalon): 1. névmutató: a szerkesztők, kiadók, nyomdák nevével; 2. tárgymutató: a lap téma szerinti tartalomirányzatával; 3. földrajzi: a helyi elosztást illusztrálja; 4. időrendi: azaz összevont tárgyi és kronologikus mutató, több célt szolgál. Az erre adott táblázat közli a lapok szak-, illetve téma szerinti csoportosítását, kombinálva a periodicitás megjelölésével és azzal, hogy mely években jelentek meg. Ez utóbbi mutató egyben részletes és összefoglaló statisztika is, igen áttekinthető és rendkívül hasznos.

Végül a többnyelvű (német, magyar, orosz) résümé a külföldi kutatóknak megmagyarázza a bibliográfia célját, módszerét, a kötet szerkezetét. S az utolsó 26 oldalon jó papíron szép illusztrációkat is kapunk.

Az egész kiadvány átgondolt rendszere, könnyen érthető, áttekinthető, tagolt formája és szép kivitelezése miatt a kiadón kívül a nyomdát is dicséri.

Hiányérzetünket csak a lelőhelyek jelölésével kapcsolatban kell szóvá tennünk. Tudjuk, hogy szlovák nemzeti bibliográfiát tartunk kezünkben, amely azonban ő maga sem titkolja el, hogy forrásul vette – idézi is – a magyar nemzeti könyvtár anyagáról készült kronologikus katalógust (18 esetben), a Magyar Könyvészetet (7 esetben), a Sajtókamara évkönyveit stb. Sőt néhány más esetben (14) mint lelőhelyre hivatkozik az OSZK-ra. Éppen ezért nem értjük, hogy miért nem kapunk utalást annyi más esetben? Ebben a korszakban még legalább 50 periodikumunk van (ha nem is teljes sorozatok), amelyek címléírásánál nincs jelölve az OSZK, ezekből kb. 16 szlovák nyelvű. De akad olyan periodikum is, amelyik a kötetből teljesen kimaradt, az OSZK-ban megvan (pl. Körlevél Komárom Vármegye Munkaközösségeihez, 1943; N[emzeti] E[gyesült] T[extilművek] Híradó, Losoncapatfalva 1944; Tábortűz, Komárom 1939).

Összefoglalva: csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk ama nagyszerű törekvésekről és eredményekről, amiket – funkciójából eredően is – a Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet produkál. Ugyanakkor a legnagyobb sajnálattal kell látnunk elmaradásunkat velük szemben, mert az OSZK hasonló vagy azonos feladatkörében a retrospektív hírlap- és folyóiratbibliográfia még nem valósulhatott meg, pedig nagy munkaráfördítással dolgozunk rajta évek óta és legalább a már elkészült részek megjelentetése több mint időszerű követelmény.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Julius Marx: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften. 1835—1848. (Beschlagnahme, Schedenkverbot, Debitenzug.) Wien 1969. Hermann Böhlau Nachf. 126 l. (Archiv für österreichische Geschichte 128/1.)

Az 1848-i forradalmat megelőző időszaknak a magyarországiaknál lényegesen szigorúbb osztrák cenzúraviszonyai s az osztrák cenzúrának már a korabeliekben is sokszor neveltséget keltő balfogásai manapság, lehet mondani, nemcsak a korszak kutatói előtt, hanem szinte általánosan ismertek, a kortársak visszaemlékezéseiben s az elmúlt század második felének liberális szellemű történeti munkáiban és irodalmi feldolgozásaiban ugyanis meglehetősen bőven esik szó róluk.

Julius MARXot vagy két évtizeddel ez előtt éppen ezek a többnyire derűtlenséget fakasztó históriák készítették arra, hogy alaposan utána járjon a kérdésnek és a levéltári adatok minél teljesebb számbavételével végre hitelesen felvázolja az 1848 előtti cenzúra tényleges helyzetét és módszereit. Első közlése a forradalom előtti osztrák cenzúráról 1954-ben jelent meg, s azóta is újabb és újabb cikkeket és közleményeket szentelt ennek a témának. A hivatalos állami tilalmi listák anyagának feltárása után részletesen tájékozódott a vonatkozó levéltári forrásokban, s 1959-ben *Die österreichische Zensur im Vormärz* című munkájában kiváltképpen a Rendőri és Könyvvizsgáló Hivatal és az Államkancellária, vagyis a SEDLNITZKY gróf és METTERNICH herceg közötti levélváltás felhasználásával már összefoglaló jellemzést is igényezett adni a korszak osztrák cenzúrájáról.

Kutatásaival eleve is bevallott szándéka az volt — s ezt az anyagban való elmélyülése nemhogy gyengítette volna, hanem inkább erősítette —, hogy korrigálja azt a szerinte túlzóan negatív képet, amelyet a forradalom előtti cenzúra viszonyairól s e cenzúra gyűlölt vezetőjéről, SEDLNITZKY grófról az ellenzéki, tehát érdekelt szerzők röpiratai és emlékiratai s a jóformán csupán ezekből táplálkozó későbbi történeti munkák festettek, s felülvizsgálva a szándékos lassúságára, bárgyúságára, valamint önkényességére és pártosságára vonatkozó panaszokat, igazságosabb ítéletet alkosson a cenzúrahatalóságok működéséről s az ellene felhozott vádakokat pedig a valóságnak megfelelő korlátok közé szorítsa. A cenzúra véleménye szerint csak a kötelességét teljesítette, akár a köteles hűséggel működő többi hatóság is. S a cenzúrahivatal munkatársai kutatási eredményeinek tanúsága

szerint kötelességüket nem is teljesítették valami rosszul: feladatukat komolyan vették, az elébük kerülő ügyek elbírálását nem végezték említést érdemlő s még kevésbé szándékos lassúsággal, döntéseiket alapos mérlegelés alapján hozták, s beavatkozásaikra általában sem a tompaelméjűség, sem az indokolatlan szigorúság nem volt jellemző. Mert ha valóban az oly sokat emlegetett önkény vezérelte volna őket, akkor a fennálló rendeletek alapján minden általuk nem kedvelt művet egyszerűen államellenesnek nyilváníthatnák volna. Az államberendezés alapelveiért pedig — állapítja meg MARX — sem a hivatal, sem beosztottjai nem voltak felelősek, hiszen azok nem rájuk, hanem az állam vezetőire tartoztak, az ő feladatuk csak az adott cenzúrarendeletek végrehajtása volt.

Julius MARX tehát a mindenható s mindenért, így a cenzúráért is elsősorban felelős METTERNICH-el és az Államkancellária működésével szemben pártját fogja az osztrák cenzúra hivatali gépezetének és a baklövéseit máig mintegy megtestesítő és ezért mindmáig oly sokat szidott vezetőjének, a szerinte viszont „figyelemreméltó” SEDLNITZKY-nek. S ezt önmagában nagyjából helyeselhetjük is. Mert a cenzúra valóban csak egyik alkotórészét képezte az akkori államberendezésnek s minden tökéletlenségével és ártalmasságával együtt magából a rendszerből fakadt, már pusztá léte is a rendszer számlájára írandó. Nem is kívánunk vitába szállni Julius MARX-nak a cenzúrahivatal ügyvitelére, a cenzorok, valamint legfőbb feljebbvalójuk munkájára és az egyes esetekben alkalmazott eljárására vonatkozó adataival, hiszen ezek csak árnyaltabbá és teljesebbé tehetik a forradalmi március előtti Ausztriáról alkotott képünket.

Azzal azonban már vitába kell szállnunk, hogy a cenzúrarendeletek tárgyalása során viszont Julius MARX meglepő módon s mintegy önellentmondásba keveredve, valósággal behelyezi magát a SEDLNITZKY-ekkel szemben különben egyébiránt határozottan elmarasztalt államvezetőknek a szemléletébe, s a rendszer védelmére törekvő kormány intézkedéseit, jóformán kizárólag az államrezon szempontjából indulva ki, általában jogosnak vagy legalábbis érthetőnek ítéli, mint amelyek elsősorban az államra, a társadalmi rendre, a vallásra és az erkölcsökre nézve valóban veszélyes kiadványok ellen irányultak. Julius MARX-nak ez az eljárása már csak azért is meglepő, mert ő — mint műveiből, kivált Ausztria 1848 előtti gazdasági viszonyairól nemrég írt munkájából kétséget kizáróan kiderül — különben maga is tökéletesen tisztában van a met-

ternichi rendszer hibáival és fonákságai-
val, sőt e rendszer tarthatatlanságáról is
meg van győződve. Fent említett legutolsó
könyvében példának okáért egyebek közt
azt is megállapította, hogy a szociális kér-
dés megoldására való teljes képtelenségé-
vel ez a minden maradék tisztelettől és
hittelől önmagát megfosztott rendőri jel-
legű rendszer a negyvenes években végleg
elvezítette létjogosultságát. És nemcsak
általánosságban, hanem éppen a cenzúra
vonatkozásában is jól látja a rendszer kár-
tékonyosságát. Nemegyszer nyomatékosan
hangsúlyozza például, hogy a cenzúrának
ártatlan művek is szép számmal áldozatul
estek, s hogy az emigránsirodalom termé-
kei közül jónéhány irodalmilag is értékes
mű is a gépezet kerekéi alá került; az
államhatalomnak a cenzúrán keresztül a
szellemi életre gyakorolt bénító hatását
pedig nemcsak hogy nem tagadja, hanem
ezért az államberendezést kárhoztatja is.

Még meglepőbb azután, hogy a cenzúra-
rendelkezések jogosságának elismerésén
túl olykor még magának a cenzúrának
egyébként kétségtelen és nyilvánvaló tény-
ként tárgyalt szigorúságát is kisebbíteni
igyekszik. Így például egyebek között azt
a kétes értékű érvet is felhossa a cenzúra
mentségére, hogy mivel az engedély-
jegyek kiadásával előnyt biztosított a mű-
velteknek a nagy tömegekhez képest, az
előbbieket — akiknek a száma, kénytelen
maga is elismerni, rendkívül kicsiny volt —
általában hozzájuthattak a tiltott munkák
tekintélyes részéhez. Ezért — folytatja el-
nézően — tilalmat a hatóságok sokszor
csak azért hoztak, hogy szűkítsék az olva-
sók körét. S hasonló jellegű az a cenzúra
mentegetésére felhozott érve is, hogy az
minden szigora ellenére sem zárta el
Ausztriát teljesen, legalábbis a nem
politikai művek elől.

Mostani — a fent vázolt szempontok
alapján írott — munkájában Julius MARX
azokkal az Ausztrián kívül megjelent mű-
vekkel foglalkozik, amelyeket a cenzúra-
hatóság szigorúbb cenzúrai ítéletekkel,
vagyis elközbízási határozatokkal, engedély-
jegy-letiltásokkal és az egyes kiadók összes
kiadványaira vonatkozó terjesztési tilal-
makkal sújtott. Hosszabb bevezető tanul-
mányában — amelyben az Államkancel-
lária és a Rendőrség közötti levélváltáson
kívül leginkább a METTERNICH által létre-
hozott mainzi Informations-Bureau jelen-
téseire támaszkodik — a szigorított tiltó
rendelkezések létrejöttének okait igyekszik
felderíteni, illetve megfelelő adatok hiányá-
ban sokszor pusztán a kérdéses művek át-
tanulmányozása alapján kikövetkeztetni.
Ez legalábbis tanulmányának bevallott cél-
ja. Műve azonban ennél lényegesen többet

nyújt. A könyvet áttanulmányozva, való-
sággal meglevenedik előtünk a forradalmat
megelőző időszak egész Németországa
íróvilágának, kiadói és cenzúrai viszonyai-
nak a képe, s ennek jóvoltából a kor poli-
tikai történetébe is mélyen bepillanthatunk.
Nemcsak az egyes művek eltiltásával
kapcsolatos kormányintézkedések szá-
munkra ténylegesen nem sok meglepetést
nyújtó indokait ismerhetjük meg ugyanis
alaposan, hanem a német kormányoknak
s különösen éppen az osztrák kormány-
nak a haladó nézetek hirdetői s a liberális,
a radikális, kivált pedig a szocialista munkák
kiadói ellen a forradalmi eszmék rohamos
terjedésével s a politikai iratoknak a negy-
venes években való elszaporodásával pár-
huzamosan mind erőteljesebben kibonta-
kozó harcát is: a titkos ügynökségek mű-
ködését, a kormányok egymás közötti meg-
állapodásait és a velük kapcsolatos nézet-
különbségeket, a kiadókra és kiadványai-
kra kirótt tilalmakat stb. is. De képet
kapunk az ellentábor küzdelméről is: a
kiadóknak a tilalmak kijátszására irányuló
manőverezéseiről, a tiltott könyvek csem-
pészésének felvirágzásáról a csempészés és
titkos terjesztés különböző módzatairól stb.

Ami mármost a minket elsősorban érdek-
lő magyarországi cenzúráról s a magyar
nyelvű művekkel kapcsolatos ausztriai
kormányintézkedéseket illeti, a szerző
maga is kijelenti, hogy erre vonatkozóan,
noha a Magyar Országos Levéltár segítsé-
gét is igénybe vette, kevés forrást tudott
mozgósítani. A magyar cenzúráról nagy
általánosságban csak azt az ismertényt
állapítja hát meg, hogy az kevésbé volt
szigorú, mint az osztrák, s ez a bécsi ható-
ságokat meglehetősen sok panaszra indí-
totta is; ezért is avatkoztak bele az utóbbi-
ak a negyvenes években többször is
magyar ügyekbe s ezért ügyelt a negyvenes
évek közepétől kezdve a mainzi információs
hivatal általában is igen erősen a magyar
vonatkozású dolgokra, elsősorban a ma-
gyaroknak a lengyel emigrációval való
esetleges kapcsolatára. Érdekességként em-
líthető még, hogy Julius MARX adatai
szerint a máig ismeretlen szerzőjű *Anti-
úrbérváltással* — amelyet egyébként ő
METTERNICH téves értesülése alapján TÁN-
CSICS munkájának tekint — az Államkan-
cellária is igen behatóan foglalkozott,
TÁNCSICS *Népkönyvét* pedig kormány-
ellenessége s a népuralom kivívására irá-
nyuló éle miatt már az osztrák cenzor is
olyan műnek tekintette, mint amely for-
radalmiságban minden mást felülmúl, s
ezzel a megállapítással METTERNICH és
SEDLNITZKY is teljes mértékben egyet-
értett.

A cenzúrai állapotokat ilyen módon be-

mutató terjedelmes bevezetője után Julius MARX könyvében tételesen is felsorolja az egyes szigorított tilalmak által érintett műveket és folyóiratokat (illetve folyóirat-számokat vagy évfolyamokat). Ezek a listák a művek nyelve szerint vannak csoportosítva: először a német nyelven megjelent, majd a magyar, a lengyel, az olasz, a francia és végül az angol nyelvű művek következnek, s minden egyes nyelvi csoporton belül külön összeállításban szerepelnek az elkobzási határozattal sújtott művek s külön azok, amelyek kizártak az engedélyjegy alapján megszerezhető sorából, mégpedig a tilalmak meghozatalának, ill. az eredeti határozat esetleges szigorításának sorrendjében. A nyelvek szerinti kissé merev beosztásból következik azután, hogy — ámbár a szerző az egy-egy személyre vonatkozó irodalmat igyekszik együtt tárgyalni — néhány szerencsésnek éppen nem mondható besorolás is előfordul. Példa lehet erre éppen TÁNCSICS *Népkönyvének* Lipesében, 1847-ben napvilágot látott német fordítása, amely magyar eredetijétől elszakítva a német nyelvű művei között szerepel.

A mű egészét tekintve pedig a magunk részéről azt is nagyon fájjaljuk, hogy Julius MARX ez alkalommal miért nem foglalta egybe számos résztanulmányának eredményét, s miért nem tett közzé végre teljes listát az Ausztriában a forradalom előtti két évtizedben betiltott írásokról, függetlenül attól, hogy enyhébb vagy szigorúbb rendelkezések sújtották-e őket; egyszóval hiányoljuk a felsorolásból azokat az egyszerű tilalommal sújtott műveket, amelyeket engedélyjegy alapján legalább az arra érdemesítettek megszerezhettek.

Mindezek ellenére Julius MARX munkájából tömör és valóság-hű összképet kapunk a múlt század harmincas–negyvenes éveinek osztrák cenzúrájáról, amely — a szerző összegezése szerint — 1835 és 1848 között 134 művet ítelt elkobzásra (köztük 73 németet, 13 magyart, 7 lengyelt, 4 franciát, 36 olaszt és egy angolt), 78-at pedig (nevezetesen 40 németet, 15 lengyelt, 9 olaszt, 13 franciát és 1 angolt) kizárt az engedélyjeggyel beszerezhető művek köréből, vagyis összesen 212 művet sújtott szigorított tilalommal (nem számítva azokat a főleg szépirodalmi műveket, amelyek elbírálásánál általában maga a rendőri hivatal végezte saját hatáskörében). A metternichi rendszer cenzúrája tehát — amint ez MARX munkájából is kiderül — megtette a magáét a rendszer védelmében, ez pedig, jól tudjuk, egyet jelentett a szellemi élet megnyomorításával és szigorú béklyókba verésével.

S. LENGYEL MÁRTA

Kéki Béla: Az írás története. Rajzolta és a képeket válogatta KÖPECZI BÓCZ István. Bp., 1971. Gondolat. 159, 1 l.

VÁRKONYI Nándor 1943-ban kiadott egy írástörténetet, ez azonban igen hamar elfogyott. A magyar olvasók negyedszázad óta hiába keresnek a könyvesboltokban olyan könyvet, amely nyomon követné az írás fejlődésének sok ezer éves kanyargó útját. Ez a hiány nehezen érthető, mert kultúránknak talán legforradalmibb és hatásában legjelentősebb vívmánya az írás létrejötte. Ezért nagy örömmel kell üdvözlönnünk KÉKI Béla most megjelent művét, *Az írás történetét*.

A könyv nem tartalmaz olyan tényeket, amelyek a szakma tudásai előtt újdonságok; erre nem is törekszik. Ismeretterjesztő mű, amelynek egyik fő erénye a kellemes, olvasmányos stílus.

Két fő részre oszlik. Az első az írás előzményeivel foglalkozik, a különféle jelrendszerekkel, rováspálcákkal, kagylófűzőekkel, csomókkal, továbbá a kép-, fogalom-, szó- és szótárgyírással, a babiloni, egyiptomi, hettita, krétai, azték, maja, kínai és japán írásrendszerekkel. A szerző mindenütt utal azokra az eseményekre, azokra a társadalmi és gazdasági viszonyokra, amelyek hatást gyakoroltak az egyes írásfajták kialakulására és változásaira. Sok olyan felirat, agyagtábla maradt korunkra, amelyek értelmét sokáig senki sem tudta. Bonyolult írásrendszerük megfejtése rengeteg számítást, nagy türelmet, évekig tartó próbálkozásokat követelt meg. KÉKI azzal is érdekesebbé tette könyvét, hogy ezekről a megfejtésekről is beszámol.

A második rész tárgya a betűírás, a protosínai, föníciai, arám, héber, arab, görög, török, glagolita, cirill és latin betűk fejlődéstörténete. Ellentétben a legtöbb hasonló tárgyú művel, KÉKI nem zárja le könyvét a könyvnyomtatás feltalálásával, hanem kitér a nyomdabetűknek a mai napig tartó változásaira is.

A tárgyalt tényanyag, a közölt adatok a legkisebb részletesség hitelesek. Vannak azonban az írástörténetnek olyan részletei, amelyek helyet kérnek egy rövid terjedelmű munkában is. Például a dévangári írás, amellyel Indiában ma is milliók vetik papírra gondolataikat, csak fél sorban van megemlítve. A jelenleg ismert valamennyi (kb. 400) írás ismertetéséről természetesen szó sem lehet, de legalább egy bekezdés erejéig lehetett volna rájuk utalni. A székelv rovásírásról elég bőven olvashatunk, többek közt azt is, hogy „a türk írás családjához tartozik”. De erről a türk írásról már semmit sem beszél a szerző, pedig bizonyára sokan kíváncsiak arra, hogy hol,

hogyan, milyen hatásra fejlődött ki, és hogy hol és mikor vették át a székelyek. SCHÖNSPERGER, GARAMOND, ALDUS, BODONI stb. mellett meg lehetett volna említeni legnagyobb nyomdászunknak, a JANSON-féle antikva tervezőjének, TÓTFALUSI KISS Miklósnak a nevét. A bibliográfiából hiányzik VÁRKONYI Nándornak, az egyetlen magyar összefoglaló írástörténet szerzőjének a neve.

Ezek a hiányok – ha ugyan annak lehet nevezni, mások bizonyára mást hiányolnának – elenyésznek a könyv érdemei mellett: sikerült tudománypeszterűsítő kiadvány, alkalmas arra, hogy azokkal is megismertesse az írástörténet jelentősebb állomásait, akik csak az általános iskolai végzettségnek megfelelő műveltséggel rendelkeznek.

A szerzőnek méltó társa KÖRPECZI Bócz István, aki a képeket válogatta, rajzolta, illetve átrajzolta. Feltehetőleg az ő érdeme – a könyvön erre nincs utalás – a szemet gyönyörködtető tipografizálás, a művészi képszerkesztés.

A terjedelemnek legalább a harmadát foglalják el a négyszínyomású illusztrációk: különféle tárgyak rajzai, feliratok, jelenetek, hasonmások, arcképek, betűféleségek ... Szöveg és kép szervesen összeillik, a vidám színezésű rajzok szinte csábítanak az olvasásra, emellett elősegítik a megértést. Egyedül a könyv legelején levő térkép kifogásolható. Itt a latin, görög és cirill ábécé elterjedését jelző színek egymástól nehezen különböztethetők meg, és a magyarázat sem elég világos.

KÉKI írástörténet 6000 példányban jelent meg. Azt hiszem, hogy ez a szám hamarosan kicsinek bizonyul, s így új kiadás válik szükségessé.

VÉRTESY MIKLÓS

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája 1869–1969-ig. Szerk. GERGELYFFY Lászlóné. Bp. 1969. Magyar Állami Földtani Intézet. 46 l. (Publicationes Instituti Geologici Hungarici)

A centenáriumok, évfordulók jó alkalmat nyújtanak egyes intézményeknek arra, hogy működésük ideje alatt publikált kiadványaikról összeállításokat készítsenek. A Földtani Intézet 100 éves fennállása alkalmából adta ki kiadványainak bibliográfiáját, amely magában foglalja az intézet magyar és idegen nyelvű sorozatait megjelenésük sorrendjében, feltüntetve az összes címváltozásokat, szerkesztőket, nyomdákat, az indulás évét, a kötetek és

füzetek számozását, megjelenésük évét, címét, végül terjedelmét. A *Geologica Hungarica* című periodikájuk esetében is számonként sorolják fel az azokban található tanulmányok szerzőit és a címet. Az évi jelentéseknél eltekintettek a tartalom feltárásától. Külön fejezetet szenteltek a sorozatokon kívül megjelent kiadványaiknak is. A bibliográfia tartalmaz egy jegyzéket a rövidítésekről és jelmagyarázatokról is. Mint nemzetközi érdeklődésre számot tartó összeállítás a magyar előszó mellé angol és orosz nyelvűt is készítettek.

Megemlíthetjük még, hogy ez a jegyzék kiegészítése annak a *Betűrendes Mutató*-nak, amely 1955-ben jelent meg a Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyv sorozatának keretében, a munkák szerzők szerinti betűrendes felsorolását és a kiadványanyag tárgykörök szerinti csoportosítását tartalmazta.

BATÁRI GYULA

Könyvkiadás 1969. Összeáll. a KSH Szociális- és Kultúrstatistikai Főosztálya. Bp. 1970. Központi Statisztikai Hivatal. 58 l. — **A könyvkiadás 1969. évi adatai.** Összeáll. BAK János. Bp. 1970. Magyar Könyvkiadó és Könyvterjesztők Egyesülete, 120 l.

Két 1970-ben megjelent statisztikai kiadvány adja közre a magyarországi könyvkiadás 1969. évi adatait. Nagy körültekintéssel, gonddal összeállított, a könyvtermelés nagyságát, differenciáltságát és arányait sokoldalúan bemutató munka mindkettő. Megegyeznek abban is, hogy rövid szöveges bevezetésben összegezik a könyvkiadásunk eredményeit, majd számos táblázatban, számszerűen (abszolút számok és százalékarányok közlésével) szemléltetik a kiadványtermés egészének és a főbb kiadványtípusoknak (a szépirodalmi, ifjúsági és gyermekirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő és szakmai művek, továbbá a tankönyveknek, jegyzeteknek és zenei műveknek) adatait. Az összes kiadott műveken és a főbb kiadványtípusokon belül még további részletező kategorizálást is végeznek. Számot adnak a műfaj és tárgykör szerinti megoszlásról, a példányszámról, a szerzők nemzetiségi hovatartozásáról; különválasztják az élő és elhunyt íróktól kiadott munkákat, közlik a legnagyobb példányszámmal szereplő szerzők vagy a 25 000-nél magasabb példányszámban kiadott irodalmi művek adatait, a könyvek és füzetek megoszlását, továbbá a külföldön Magyarország részére, illetve Magyarországon a külföld számára kiadott munká-

kat, a kiadványok megoszlását kiadók szerint stb., stb.

Címében mindkét munka csak az 1969-es esztendő könyvkiadási adatait ígéri és teljes részletességgel valóban ezeket is tartalmazza, számos területen mégis többet nyújt. Több alkalommal közölnek ugyanis 1944 előtti, de még inkább 1945 és 1969 vagy 1954 és 1969, 1959 és 1969, illetve 1965 és 1969 közti adatokat is, s ezzel lehetőséget adnak 25, 15, 10, illetve 5 éves időszakok kiadási eredményeinek az összehasonlítására, azaz a fejlődési tendenciák kiemelésére. Ebben a vonatkozásban a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének BAK János összeállításában megjelent kiadványa nyújt többet, amely számos más szempontból is részletesebb a Statisztikai Hivatal füzeteinél.

Külön tanulmány lenne szükséges a két statisztikai munka tartalmi feldolgozására és részletes elemzésére, itt csak arra van mód, hogy néhány érdekesebb adat kiragadásával érzékeltessük 1969 évi könyvkiadásunk volumenét és egy-két jellemző sajátosságát. 1969-ben összesen 26 732 mű jelent meg Magyarországon, 86 950 000 példányban; a kiadványtermés egészéből 4513 a könyvek száma, példányszámuk pedig 48 013 830. Az évi kiadványtermésből a szépirodalmat 712 könyv (11 255 738 példányban), az ifjúsági és gyermekirodalmat 209 könyv (4 349 028 példányban), a tudományos irodalmat 649 könyv (1 145 100 példányban), a szakirodalmat 1347 könyv (2 922 747 példányban), az ismeretterjesztő irodalmat 598 könyv (10 914 429 példányban), a tankönyveket 933 könyv (16 943 177 példányban), az egyéb könyvféleségeket pedig 41 könyv (483 611 példányban) képviseli. A nem-élő magyar írók közül JÓKAI Mór 19 műve ért el legnagyobb példányszámot: 543 200-at, őt REJTŐ Jenő követi: 3 művel 462 600 példányban. Az élő magyar írók közül BERKESI András áll az első helyen: 3 műve 263 200 példányban jelent meg; a második DALLOS Sándor: 2 művével 220 900 példányban. A külföldi nem élő írók közül az id. Alexandre DUMAS (4 művel, 231 700 példányban) és Thomas MANN (6 művel, 185 500 példányban), az élők közül pedig Agathe CHRISTIE (3 művel, 462 200 példányban) és Erich Maria REMARQUE (3 művel 146 500 példányban) az elsők a kiadott művek példányszámát tekintve. A szépirodalmi műveknek kb. fele fordítás, a legtöbb fordított mű angol és francia nyelvből való: 335 fordított műből 34 amerikai (USA), 32 angol és 55 francia szerző munkája. Kultúrpolitikai és a tömegzés fejlettsége szempontjából egyaránt elgondolkasztató tény, hogy az 1969-ben

legnagyobb példányszámban kiadott 3 első mű ponyva- illetve krimi-jellegű bestseller: első helyen REJTŐ *Egy bolond száz bajt csinál* című könyve (221 700 példány), majd Agathe CHRISTIE-től a *Holttest a könyvtárszobában* (181 200 példány) és ugyancsak REJTŐ-től *A néma revolverek városa* (155 700 példány). A legtöbb tudományos, ismeretterjesztő és szakmai munka a történelem, a művészet és a természet-tudomány területére esik. A magyar nyomdák 1969-ben 502 munkát nyomtak 3 258 300 példányban bérmunkában a külföld számára, ugyanakkor külföldön 144 könyv készült 991 500 példányban Magyarország részére. Az összes kiadványból 12 896-ot a hivatásos kiadók, 13 836-ot pedig különféle intézmények, társulatok, vállalatok stb. adtak közre, 60 376 369 ill. 26 573 583 példányban.

A különböző területekről példaként kiragadott adatok is mutatják, hogy e két statisztikai kiadvány milyen fontos segédlete és forrása a művelődés- és kiadáspolitikának, általában a kulturális életnek, de a művelődés- és kiadástörténetnek is. Adataik — jellegük azonossága miatt — természetesen megegyeznek, sőt túlnyomó többségükben fedik egymást, ismétlődnek. A hazai papírszükségletet és a nyomdai és sokszorosító kapacitás elégtelenségét figyelembe véve helyes lenne, ha a jövőben a két kibocsátó intézmény a feladatokat egymás közt megosztva, egyetlen kiadványban tenné közzé a magyar könyvkiadás adatait.

FÜLÖP GÉZA

Mikes Kelemen összes művei. III. Mulaságos napok és más fordítások. Sajtó alá rendezte HOPP Lajos. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó, 1116 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, HOPP Lajos szerkesztésében készülő kritikai kiadás III. kötete MIKES 1745 — 1749 között készült — nagyrészt kiadatlan — fordításait tartalmazza. Ezúttal ismét — miként azt a kiadvány első két kötetével kapcsolatban tettük — e folyóiratban azokat a kutatási eredményeket emeljük ki, amelyek kiadás- és könyvtörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek.

Az előző kötet jegyzeteiben már részletes tájékoztatást kaptunk a MIKES-fordítások hazakerülésének történetéről. A kritikai kiadás harmadik részében a szerkesztő kiegészíti a MIKES-fordítások sorsával kapcsolatos korábbi összefoglalást annak a kéziratnak a történetével, amely — a szerző

többi munkájával ellentétben — még MIKES életében került Erdélybe. *A Keresztnek királyi uttya* című fordításról van szó, amelyet a száműzetésben élő író egyik rokonának, HUSZÁR (BOÉR) Miklósnak küldött haza azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy azt jelentesse meg nyomtatásban; de erre nem került sor. SZIGETI József kolozsvári irodalomtörténész és HOPP Lajos vizsgálatai során azonban az is kiderült, hogy e munkát eddig csupán másolatból ismertük, noha ABAFI Lajos az ismert kéziratot eredetinek vélte. 1960-ban sikerült a kolozsvári kutatónak a dési hétosztályos iskola könyvtárában az eredeti kéziratra is ráakadni, s így a kritikai kiadás már az autográf kéziratot használhatta fel, és egyidejűleg felvázolhatta e MIKES-kézirat eddigi sorsának történetét.

Eszerint *A Keresztnek királyi uttya* című MIKES-fordítás eredeti kézírata 1760-ban először KEMÉNY László gubernátorhoz került, aki cancellistájával, Bolyai BOLYAI Gáspárral előbb lemásoltatta azt, s az eredetét csak ezután kézbesítette a címzettnék, abafáji HUSZÁR (BOÉR) József tordai főispánnak, akinek azt írta e műről MIKES: „... Az én ítéletem szerint méltó, hogy ki nyomtassák...” Kiadására nem került sor, de a család megőrizte a kéziratot kötetet, amely a leszármazottakon keresztül elkerült abafáji BORNEMISSZA Pál és irodalomkedvelő felesége, a művet MIKES Anna könyvtárába. (E könyvtár gazdagságáról egy most előkerült katalógustöredék tanúskodik). A kézirat a múlt század végén Dére került, az akkori „Dési M. Kir. Állami Gymnasium” könyvtárába. S noha azóta a könyvtár állománya már négy alkalommal is gazdát cserélt, 1960-ban mégis sikerült SZIGETI Józsefnek — MÁRTON Gyula professor felhívása nyomán — rátalálnia a kéziratra. A barna színű, egész bőrkötésben levő, negyedréte nagyságú munka 239 kéziratlevelet tartalmaz, köztük a MIKES által beragasztott 40 illusztrációt: nyomtatott forrása metszeteinek a tükörképét. A mű hosszú lappangásának az oka kétségkívül arra vezethető vissza, hogy MIKES neve nem szerepelt a kéziratban, és a könyvtár katalógusában is csak a cím volt feltüntetve. A fordítás mikrofilm-másolata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található.

A MIKES kritikai kiadás III. kötete még a *Mulattságos napok*, a *Keresztényi Gondolatok*, a *Kristus Jéhus Életének Historiája* és a *Valóságos Keresztényeknek Tüköre* c. fordítások szövegeit és az azokhoz kapcsolódó, ezúttal is alapos filológiai jegyzetapparátust tartalmazza.

KÓKAY GYÖRGY

Vajda László: Móra Ferenc írásai. Bibliográfia. Sajtó alá rend., bev. PÉTER László. Szeged 1970. 154 l. (A Somogyi Könyvtár kiadványai 13.)

VAJDA László MÓRA-bibliográfiája egy tudatosan átgondolt, részleteiben eredményesen végrehajtott kutatói program egyik jelentős — a szerző korai halála következtében sajnos utolsó — állomása. A másfél évtizedes impozáns feltáró munka záró aktusa, egy anyagában az eddigieket felülmúló monográfia megírása — amelynek terve és ígérete mind közelítőbben jelen volt VAJDA kutatásaiban — most már nem az ő tudói oeuvre-jét fogja gazdagítani.

Am amit létrehozott, így torzó voltában is tiszteletreméltó. Nagyok az érdemei abban, hogy a nagyszerű ifjúsági művek, a „számon mosollyal, könnyel lelkemen” emlékező hangulatában fogant elbeszélések MÓRÁja után — aki nem egy írásában a kötéltáncos lélegzetelállító ügyességével lendül át az érzélgősség vagy a giccs veszélyt rejtő ingoványai fölött — a progresszív törekvések állhatatos tollú publicistája is mindinkább átmeleg köztudatunkba. Egy teljesebb, az eddigienél árnyaltabb-gazdagabb MÓRA-kép kimunkálásához nyújtanak VAJDA László művei segítséget.

A *Móra Ferenc írásai* folytatása, pontosabban kiegészítése az ugyancsak VAJDA által közreadott *Móra Ferenc vezércikkei* nek (Szeged 1961, 123 l. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.), s e kettő CSONGOR Győző munkájával (*Móra Ferenc munkássága*, Szeged 1954, A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 18.), mely az önállóan megjelent műveket gyűjti össze, együttesen képez bibliográfiai egységet. A *Móra Ferenc írásai* két részből áll. Az *Időrend* az 1895 és 1934 között napvilágot látott írások kronológiája mellett, lelőhelyüket, műfajukat, illetőleg rovatukat is megjelöli. A *Mutató* betűrendben adja a műveket. Eligazítást nyújt arra vonatkozólag is, hogy az egyes munkák a két közelműtban indult MÓRA-sorozat (*Móra Ferenc összegyűjtött művei*, Magvető Könyvkiadó; *Móra Ferenc művei*, Válogatás az ifjúság számára. Ifjúsági ill. Móra Ferenc Könyvkiadó) melyik kötetben található.

VAJDA bibliográfiájának nagy érdeme, hogy gondosan mérlegelt szerkesztési szempontjaival mindenekelőtt a MÓRÁT szerető vagy ezután megkedvelő olvasó számára készült. (Nélkülözhetetlen természetesen a szakember számára is.) Épp ezért kár, hogy „publikációs nehézségek” — a kötetet gondozó PÉTER László szavait idézem — „vezércikkek”-re és „írások”-ra, azaz: egy

teljes bibliográfia helyett két csonkára szabdalták szét az egységes művet (s mindez most, hogy a „vezércikkek” után az „írások” is megjelentek, még kevésbé érthető).

MÓRA művének arányait VAJDA László feltáró munkája nyomán kezdjük megismerni. Névtelen, álnévvvel jegyzett, kalldó írásai e bibliográfiák révén válnak ismertté. Osztozunk a bevezetőt író PÉTER László megállapításában: „Innen-onnan még kerülhet tehát elő néhány névvel is ellátott Móra-írás és a névtelenségből még több is. De mindez csak már töredéke lehet annak a hatalmas anyagnak, amelyet Vajda László áldozatos munkával bányászott elő a hírlapok mélyéből, és tett két bibliográfiájában közkinccsé.”

MIKLÓSSY JÁNOS

Puruczki Béla: Hősi harcok híradói. A magyar ifjún munkás-mozgalom sajtójának története 1944-ig. Bp. 1970, Ifjúsági Lapkiadó Váll., 158 l.

Külső megjelenési formájában szerény, igénytelennek látszó alig tízéves könyvcsécske, — belső tartalmában gazdag, sajtó- és munkásmozgalomtörténetünkben — eddig egyedülálló vállalkozás ez a KISZ KB által a magyar kommunista ifjúsági mozgalom születésének 50. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázaton díjat nyert mű, amely egy fél évszázad ifjún munkás mozgalma sajtójának történetével ismerteti meg a fiatalokat és a történelmi irodalom, a sajtótörténet iránt érdeklődők ma már egyre szélesedő táborát.

Nem találkoztunk még irodalmunkban olyan feldolgozással, mely ilyen összeforrottságban tárja fel a mozgalmat és a mozgalom organizátorának és agitátorának, a sajtónak a szerepét, történetét. Egy fél évszázad hosszú idő, ezen belül több mint negyven ifjúsági sajtóterméket dolgoz fel, elemez, értékeli, — nemcsak a hazaiakat, hanem az országhatáron kívül magyar nyelven kiadott forradalmi ifjúsági periodikákat is. Gazdagítja a munka értékét és használhatóságát azzal is, hogy röviden megemlékezik az egyes fejezeteken belül a kommunista párt sajtójáról, nem szakítva el az ifjúsági mozgalmat, az ifjúsági sajtót az őt irányító és támogató párttól és párt-sajtótól sem. Ezáltal a könyv címében foglaltakon túlmenően, számos adattal szolgál a munkásmozgalom sajtójának szélesebb területéről is.

A munkásmozgalom története periodizációjának megfelelően a munka négy fő

fejezetre oszlik 1. Az ifjún munkás-sajtó kezdetei (1899—1918). 2. Az ifjún munkás-sajtó a polgári demokratikus forradalom idején. 3. A Magyar Tanácsköztársaság ifjúsági sajtója. 4. Az ellenforradalom időszakának ifjún munkás sajtója (1920—1944).

Az első fejezet bemutatja a *Munkás Ifjúságot* és rövid történetét, külön alfejezet tárgyalja az *Ifjún munkás* alapítását, első korszakát 1910-ig; a sajtó és a szociáldemokrata párt kapcsolatát, majd az *Ifjún munkás* 1911—1918-as tevékenységével foglalkozik részletesebben. A *Szabad Gondolat*, a Galilei-kör folyóiratának megemlézése alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy röviden tájékoztassa olvasóit a kör tagjainak munkásságáról s a folyóiratban megjelent tanulmányokról.

A második fejezet az *Ifjún munkás* történetét tartalmazza 1918 novemberétől 1919 áprilisáig; majd az *Ifjú Proletár* helyét a sajtótörténetben, első számának részletes ismertetését, s útját a proletárdiktatúra felé.

A harmadik fejezet a Tanácsköztársaság ifjúsági sajtóját hozza életközébe. Mit tett az első munkáshatalom az ifjúságért, miként támogatta az ifjúság a magyarországi tanáshatalmat? Hogyan tükröződik a mozgalom az *Ifjú Proletárban*, melyek a lap eredményei és fogyatékosai. Külön alfejezet foglalkozik az *Ifjú Proletár* „segédcapataival”, a Közoktatásügyi Népbiztonság szerkesztésében megjelent *Világ*, ill. *Fáklya* c. napilapokkal, ezek tudvalevően számos iskolapolitikai, művelődési, ifjúsági kérdést tárgyaltak. A „segédcapatokhoz” sorolja még a vidéken megjelent ifjúsági lapokat is, a belőlük kiválasztott szemelvények híven tükrözik a vidék ifjúságának forradalmi lendületét, hangulatát. A legjelentősebb és legterjedelmesebb alfejezet az *Ifjú Proletár* sajtótörténeti elemzése, ennek kapcsán alkalomtal talál a szerző az ifjúsági mozgalom részletes leírására, beszámol az ifjún munkáskongresszus előkészítéséről és lefolyásáról, sőt külföldi visszhangjáról is.

Az utolsó, a negyedik fejezet az ellenforradalmi időszak ifjún munkás sajtójának rövid történeti összefoglalása. Helyzetképet ad a Tanácsköztársaság megdöntése utáni időszakról, az ellenforradalom hatalomrajutásáról; foglalkozik az illegális *Ifjú Proletár* első évével (1922), bemutatja a csehszlovákiai magyar munkássajtó jelentősebb lapjait is. Ebben a fejezetben olvassuk az *Ifjún munkás* utolsó éveiről (1920—1925), majd a szociáldemokraták új ifjúsági lapjának, a *Munkásiifjúságnak* a megindulásáról (1931). A KIMSZ és az *Ifjú Proletár* s a KIMSZ különböző lapjai a gazdasági válság éveiben alkotják a továb-

bi alfejezeteket. Részletesen kitér a kommunista ifjúságot támogató sajtóra, itt kap helyet a párt-sajtó, benne a külföldön megjelent kommunista lapok (bécsi, moszkvai, párizsi, amerikai stb.), az üzemi lapok és a legális és féllegális mozgalmi sajtó (100%, *Társadalmi Szemle*, a Szakszervezeti Ellenzék lapjai). A befejező alfejezet a magyar kommunista ifjúság antifasiszta, a független demokratikus Magyarorszáért vívott harcának ifjúsági lapjait mutatja be. Ezek a lapok mozgósították nemcsak az ifjúságot, hanem az ország minden becsületes fiát a német megszállók és nyilas cinkeosaik elleni harcra. Mialatt a németek és nyilasok reménytelen helyzetükben elkésredett csatákat vívtak, 1945. február 11-én megjelent Szegeden az első ifjúsági lap, a MADISZ lapja, a *Szabad Ifjúság*.

Sajtótörténeti szempontból különösen értékesek az egyes folyóiratokból ügyesen és hozzáértően kiválasztott, igen jellemző szemelvények, ezek alkalmasak kevésbé ismert ifjúmunkás újságírók irodalmi és mozgalmi munkásságának feltárására, hősi életük, példamutatásuk felidézésére.

Miközben vázlatos történeti áttekintést ad a magyar forradalmi ifjúsági mozgalom történetéről, széleskörű olvasótábor részére bemutat és értékel ritka, nem hozzáférhető, csekély példányszámban napvilágot látott sajtótermékeket. A szerző feladatát sikeresen oldotta meg, — valószínűleg a pályaműnél előre megszabott ívterjedelmet kellett figyelembe vennie. Elképzelhetőnek tartanánk a munka kibővítését, mert az olvasottak alapján könnyen feltételezhető, hogy a szerző kutatásai során az itt közöltéknél jóval terjedelmesebb anyaggal rendelkezik. A kiadványban az ellenforradalmi korszak ifjúsági irodalma kissé szűkre szabott, — érdemes lenne ezt az időszakot önállóan, hasonló terjedelemben kidolgozni, mert az érdeklődés és igény a népszerű ifjúsági történelmi irodalom iránt napról napra növekszik.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

Statistical yearbook. Annuaire statistique. Paris, 1969. Unesco. 666 l.

Megjelent az Unesco új statisztikai évkönyve, a világ kulturális életének hatalmas adat-tárháza, közel 700 lapon. Az összehasonlítások miatt fontos bevezető demográfiai adatok után a nevelésügy, a tudomány, a könyvtárak és múzeumok, a könyvkiadás, az újságok és folyóiratok, a papírfogyasztás, a filmek és mozik, a rádió és televízió sokszáz táblázata, tízezernyi

adata sorakozik rendben, logikusan, bár a mindenkori statisztikák ismert gyengéivel. (A szavak mögött nem minden ország érti ugyanazt a fogalmat, a számok néhol már kissé régiek, stb.) Ennek ellenére érdemes néhány érdekes adatot kiemelni a számok tengeréből.

1967-ben 15 millióval több volt a tanulók és diákok száma, mint az előző évben. Az idei évkönyv az első, amely a beiratkozási statisztikáknál figyelembe veszi az egyes államok különböző módszereit. Az egész világon a tanulók száma 450 millió, de a lányok száma ebből csak 200 millió, mert a fejlődő országokban a lányok még mindig hátrányban vannak. (Ázsiában pl. csak 62 millió a lány a 164 millió teljes számból).

A tudomány és technológia fejezetében érdekesek a kutatásra és fejlesztésre fordított összegek, mert látható belőlük, hogy a fejlődő országok a nemzeti jövedelemnek még mindig csak kis részét tudják a tudományos kutatásra felhasználni, míg a fejlett ipari államokban a teljes költségvetésnek 1–3%-át fordítják erre.

A könyvtári statisztika nagyon tarka képet mutat. A főtáblázat közli az egyes országok nemzeti, egyetemi, iskolai, szak- és közművelődési könyvtárainak számát és az állomány adatait. Érdekeség itt, hogy néhány ország már polcfolyóméterben adta meg az állomány mennyiségét. Túlnyomórészt fejlődő országok jártak így el, valószínűleg becslött adatokat adtak, de pl. Csehszlovákia, Finnország, Hollandia, Norvégia és Svédország is ezt a módszert választotta. A többi táblázat sorra veszi az egyes könyvtár típusokat és közli az állomány, a használók és a használt anyag adatait. Igen sok az eltérés az egyes országok módszerei között. Pl. Magyarországon és több más ország az egyetemi könyvtárak közé sorolta egy-egy egyetem összes intézeti, tanszéki könyvtárát is, míg a többség csak a központi könyvtárakat vette számításba. Így azután helyesen tette a kézikönyv, hogy se a könyvtárak, se az olvasók vagy az állomány adatait sehol sem adta össze, az egész világ könyvtári adatai tehát nem tűnnek ki.

A könyvkiadás terén Európa vezet, amennyiben az egész világ termésének több mint 44 százalékát adja ki, pedig lakossága csak 13%-a a föld lakosságának. Afrikában él a föld népességének 10%-a, de a könyvkiadásból csak 1,6% esik erre a földrészre. Svédországban olvassák a legtöbb újságot: 1000 főre 518 példány jut. Magas még ez a szám a következő országokban: Japán (492), Anglia (463), NDK (445), NSZK (328), Norvégia, Hollandia, Új-Zéland és a Szovjetunió (300) stb. A legtöbb európai országban 1000 lakosra 200

körüli újságpéldány jut. A másik véglet: Pakisztánban ez a szám 6, Dahomeyban pedig 2000 lakosra is egynél kevesebb példány jut.

A kiadványok áradata egyébként tovább növekedett: 1968-ban 487 000 kiadvány jelent meg az egész világon, 70%-kal több, mint 13 évvel korábban.

Végül néhány adat a televízióról és a filmről: 1968-ban már 236 millió volt a tv-készülékek száma, majdnem nyolcszorosa az 1953. évi mennyiségnek. Egy átlagos angol állampolgár 1968-ban négyszer ment moziba (1967-ben még ötször), egy átlagos amerikai 7-szer, egy átlagos bolgár 14-szer, egy szovjet 20-szor. Ami a filmprodukciónak illik, a fejlett ipari országokban évről évre kevesebb, a fejlődőkben egyre több filmet készítenek. Rohamosan terjed a rádiókészülékek száma is: bár ezeknek majdnem a fele Észak-Amerikában van (674 millió), az ezer lakosra jutó készülékek száma egyre emelkedik. Egyetlen példa: Marokkóban ez a szám 1950-ben 15 volt, 1968-ban már 57.

A sok egyenetlenség és eltérő értelmezés ellenére a könyv hű képet ad a világ mai kulturális helyzetéről.

GOMBOCZ ISTVÁN

Kerekes Pálné—Gaál Jenőné—Bóta Gyuláné: A televízió hatása a gyermek-olvasókra. Szerk. BIKÁCSI Lászlóné. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1969. 66 l.

A két elmélyült tanulmányt egybefoglaló kötet napjaink egyik legaktuálisabb kérdésével foglalkozik: vizsgálat tárgyává teszi a televízió mint audiovizuális és a könyv mint írásos kommunikációs szisztémának, a kétféle közlési rendszertípusnak viszonyát, továbbá a televízió ismeretterjesztő műsorainak és a könyvtár ismeretterjesztő munkájának a gyermekek — a könyvtárba járó, a személyiségfejlődés egyik legkritikusabb szakaszában levő 10—14 évesek — olvasmányaira tett hatását.

A kiadvány láttára a szakemberek öröme mind a téma, mind a vizsgált korosztály aspektusából indokolt. Az utóbbi különösen azért figyelemreméltó, mert néhány év tapasztalatai alapján egyáltalán nem tekinthető túlzásnak az az állítás, hogy a művelődésszociológiai felmérések között elvétve találkoznak az érintett korosztályra vonatkozókkal. Erre a feladatra úgy látszik, csak az iskolák, a gyermeklapok szerkesztőjei és a gyermekkönyvtárak vállalkoznak, mint a megjelent kiadvány

is bizonyítja. Pedig a gyerekeknek „a sokoldalú művelődési lehetőségekkel való élés szépségeire, személyiséget gazdagító hatására” fokozott súlyt kellene fektetni, mert — mint VITÁR Zoltán is kiemeli bevezetőjében — „más élményhatás éri a moziban ülő embercsoportot és más az intím, „négy-szemközti könyvolvasási szituációban levő egyént”. És ez a „más” jelleg az, ami feltétlenül ellentmond annak a napjainkban is eléggé uralkodó helytelen véleménynek, hogy a televízió vetélytársa a könyvnek, holott általában pontosan ennek ellenkezőjéről van szó: a különféle művelődési eszközök segítik, harmonikusan egészítik ki egymást, és csak együttesen fejthetnek ki megfelelő hatást.

A kötet első tanulmánya — A Tv hatása a 14 éven aluli olvasókra: a) KEREKES Pálné: *Megfigyelések a XIII. kerületi 10. sz. gyermekkönyvtárban*, b) GAÁL Jenőné: *A televízió hatása a gyermekekre. Az I. kerületi gyermekkönyvtárának vizsgálata* — során a könyvtárvezetők egy évig figyelték rendszeresen olvasóikat — V—VIII. osztályos lányokat és fiúkat, 80-80 gyereket. A két, egymástól távollevő kerületi gyermekkönyvtárban végzett kérdőíves felméréseket az összehasonlítás tette szükségessé. Természetesen a megfigyelések nemcsak a televízióműsorok és a könyvtári olvasmányok kölcsönhatására korlátozódtak, hanem érdeklődtek a gyerekek egyéb művelődési tevékenysége iránt is, sőt a televízió veszélyeire is felhívták a figyelmet. Így megtudhatjuk, hogy sajnálatos módon „az egyik könyvtár 40 vizsgált gyermeke közül 23 abban a szobában alszik, ahol a televízió is működik, 14-en ágyból nézik a televíziót, és 6-an közülük a televíziónézés közben fogyasztják el a vacsorájukat is.” De az olvasó emellett igen sok figyelemre méltó, elgondolkoztató, pozitív adattal is találkozhat, pl.: „a televízióval rendelkező 80 gyermek közül 58 jött el a könyvtárba elkérni azt a könyvet, amiről a televízióban látott filmet vagy tévéjátékot.” A 10. sz. gyermekkönyvtár vizsgálatvezető könyvtárosa írásában megállapítja, hogy „a rendszeresen tv-t néző gyermekek átlag napi 2—4 órát töltenek el tv-nézéssel, mégis több könyvet olvastak egy év alatt, mint a tv-t nem rendszeresen néző gyermekek, akiknél ezt a napi átlag 2—4 órát nem köti le a televízió. Tehát a tv-nézéssel töltött időt nem az olvasásra szánt időből veszik el a gyerekek, hanem a játék, séta szorul háttérbe.” Az olvasás szempontjából ez megnyugtató, de egyébként elgondolkoztató! A 20. sz. gyermekkönyvtár vizsgálati általában jobb szociális körülményeket mutatnak, mint a XIII. kerületben. A különféle kimutatások alapján a már

érintett kérdéseken túlmenően ugyancsak érdekes adatokra, megállapításokra tehet szert a szakember a közkezdvelt tv-műsorok rangsorolását, továbbá a tv hatását és az olvasmányigény kérdését illetően.

A másik tanulmány — BÓTA Gyuláné: *A tv ismeretterjesztő műsorainak és a könyvtár ismeretterjesztő munkájának hatása a gyermekek olvasmányaira* — miközben beszámol érdekes vizsgálatának tapasztalatairól, felvázolja a további kutatások célját, lehetőségét is. A vizsgálatvezető könyvtáros kiállításokat rendszeresített a televízió műsoraihoz, és a gyerekek figyelmébe ajánlotta a következők hetek, sőt ezen túlmenően a könyvtárban meglévő témához kapcsolódó könyveket is. Emellett a gyermekek tanulmányi eredményével egyetemben az ismeretterjesztő művek kölcsönzési gyakoriságát is figyelemmel kísérte. „50 vizsgált gyerek közül 40 kapott jobb osztályzatot az ajánlott ismeretterjesztő televízióműsorok megnézése miatt, ezek közül 27-en hozzáolvastak ajánlott könyvtári könyveket is.” Ez az idézet is bizonyítja, hogy csak jó szervezés után képezhet egységes egészet a tanulás — a televíziónézés — a könyv olvasás.

A táblázatokban gazdag kötet mindkét tanulmánya témájában újszerű, felmérési beszámoló példamutatóak, adatai a negatívumok mellett nagyon sok pozitívumra is felhívják a figyelmet. A kiadvány a könyvtárosok, szociológusok, pedagógusok számára épp olyan hasznos információkat tartalmaz, mint a televíziós „piackutatás” számára. Csupán egy jellemző adat: az egyik könyvtárban 59, a másikban 69 témajavaslatot közöltek a gyerekek arra vonatkozóan, hogy milyen regények, regényhősök megjelenését szeretnék a televízióban.

Kár, hogy a vizsgálat nem terjedt ki a gyerekek által forgatott sajtótermékekre, a televízió — sajtó — könyv kapcsolatának elemzésére is. Emellett még egy kritikai megjegyzésnek feltétlenül helyet kell adni, de nem a kötetre vonatkozóan, csupán a kötettel kapcsolatban. E tanulmányokhoz hasonlókra a továbbiakban is nagy szükség van. Ezek után azonban nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket. Az ország gyermekeire, általában a gyerekekre vonatkozóan a kérdéses témában csak akkor alkothatunk teljes képet, ha a kerületi könyvtárakban végzett felméréseket kiegészítjük egy-egy nagyobb horderejű, lehetőleg központilag irányított országos felméréssel. Mielőbb szükség lenne ezek elméleti kidolgozására, majd gyakorlati megvalósítására.

B. MÉRŐ ÉVA

Szakirodalmi ellátottság és tájékoztatás a lélektan területén. (Sárdy Péter: *A lélektan szakirodalmi ellátottságának vizsgálata*. Bánlaky Éva: *A lélektani szakirodalmi tájékoztatás helyzete és feladatai Magyarországon*.) Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1970. 82 l.

Szakirodalmi ellátottságunk és tájékoztatásügyünk helyzetét vizsgálja ez az egymást kiegészítő két kitűnő tanulmány. A lélektan választottak reprezentáló szaktudományának, megállapításai azonban (vagy éppen ezért), *ceteris paribus*, nagyrészt érvényesek más tudományok területére is. Vonatkozik ez a tapasztalt hiányosságokra és a javasolt intézkedésekre, illetve az elképzelt ideális állapotokra egyaránt.

A szakirodalmi ellátottságunkat vizsgáló SÁRDY Péter az angol, német, francia, orosz és lengyel nyelven 1965–66-ban megjelent könyvek és az 1966-ban megjelent folyóiratok meglétét ellenőrizte a magyar könyvtárakban. Kialakított egy — külön erre a célra szolgáló — szakrendszert, hogy tartalma szerint is differenciálni tudja az anyagot, amely hat nemzeti bibliográfia teljes 1966-os gyűjtését és két nagy folyóiratjegyzék adatait öleli fel. Megállapította, hogy a szóban levő források szerint, a kérdéses időben megjelent 1257 lélektani könyvből 464 érkezett a magyar könyvtárakba, míg a 439 folyóirathoz 168 volt ott megtalálható. A beérkezett 464 mű összesen 949 példányban, a 168 folyóirat pedig 523 példányban szerepelt hazai gyűjteményeinkben. Figyelemreméltó adatokat kapunk a tanulmányból a lélektani szakirodalom „országos belüli szórtságára” („hány könyvtárat kell végigjárni egy probléma irodalmának összekereséséhez”!) vonatkozóan is. Kitűnik, hogy a beérkezett könyvek 87,1%-a megtalálható Budapesten, a többi mű csak vidékre érkezett be. A folyóiratoknál ez az arány 95,8%.

A kép, melyet SÁRDY Péter fest pszichológia-irodalmi ellátottságunkról, nem valami kedvező. Javítani kellene a helyzeten. Ez elsősorban persze devizakérdés. De nem csak. Ésszerű szervezés is sokat tudna segíteni! Ennek egyik módjára SÁRDY is rámutat. Ez idő szerint a lélektani irodalom szerzeményezésében három könyvtárunk tart fenn egymással kooperációs kapcsolatokat (ELTE Központi Könyvtár, MTA Pszichológiai Intézet Könyvtára, Orsz. Pedagógiai Könyvtár). Bővítsük a kooperációs kört, és kedvezőbb lesz a lélektani irodalom „országos belüli szórtsága” (ezt SÁRDY Péter számadatokkal is bizonyít-

ja!), de talán még a szerzeményezett külföldi művek arányszáma is.

Amit BÁNLAKY Éva mond lélektani szakirodalmi tájékoztatásunkról, az talán még lehangolóbb. Mindjárt tanulmánya elején megállapítja, hogy megfelelő „pszichológiai dokumentációs, szakirodalmi tájékoztatásügy Magyarországon nincs, és ha nem születik meg rövidesen, akkor annak a magyarországi pszichológia biztató fejlődése okvetlenül súlyos kárát vultja!” Tanulmánya céljául azt tűzi ki, hogy áttekintse azokat a dokumentációs szolgáltatásokat, amelyek a magyarországi lélektan jelenlegi és várható jövőbeli fejlődési színvonalán elengedhetetlenül szükségesek.

Vizsgálódását a magyar dokumentumok kurrens feltárásával kezdi és megállapítja, hogy kurrens nemzeti pszichológiai szakbibliográfiánk nincs. Általános kurrens nemzeti bibliográfiai kiadványaink (Magyar Nemzeti Bibliográfia, Magyar Folyóiratok Repertórium) bár feldolgozzák a lélektani szakirodalmat is, nem tudják pótolni a nemzeti szakbibliográfiát. Egy rendkívül érdekes és hasznos felmérést végez itt BÁNLAKY a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a alapján. E felmérés segítségével arra akar válaszolni: 1. egy vagy több magyar folyóiratról áttekintést nyerhetünk-e a magyar lélektani cikkirodalomról, 2. a tájékoztató könyvtáros megbízható segédeszközként használhatja-e a *Repertóriumot*. Az első kérdésre a felmérés számadatai azt a választ adták, hogy a pszichológiai cikkanyag rendkívül szétszórta jelentkezik a legkülönbözőbb folyóiratokban (a *Repertórium* 1969-ben feldolgozott 167 lélektani témájú cikk 60 periodikum-ban!). Ezen — jól látja ezt BÁNLAKY — új pszichológiai „periodikumok” megindításával lehetne és kellene segíteni. A második kérdés válasza a *Repertórium* „általános utaló” rendszerének és tárgyszórendszerének fogyatékosságaira vet fényt. Ezeket a hiányosságokat — mondja BÁNLAKY — részben máris felszámolta a *Repertórium* szerkesztője a betűrendes tárgymutató pszichológiai vonatkozású tárgyszavainak 1970-ben keresztülvitt jelentős bővítésével, amit — hozzátéhetjük — 1971-ben még tovább vitt. Remélhető további lépésként az általános utalók egyedi utalást kizáró szerepének mellőzése, ami a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában* már meg is történt. Mindezek ellenére — igazat kell adnunk BÁNLAKY-nak — a *Repertórium*, más rendeltetésénél fogva, nem láthatja el maradék nélkül a kurrens lélektani szakbibliográfia funkcióit. Ilyenre tehát szükség van, és a szerző nem fukarkodik ama jelenségek felsorolásával, amelyekkel e szakbibliográfiának rendelkeznie kellene s azon további

szolgáltatások megjelölésével, melyek e szakbibliográfia alapján még teljesíthetők lennének.

Kimerítően tárgyalja ezután a magyar dokumentumok retrospektív feltárásának problémáit, a külföldi szakirodalomról való tájékoztatást, a különleges gyűjteményeket (teszt-tár, adattár) és az egyéb szolgáltatásokat (pszichológusok névjegyzéke, lélektani intézmények jegyzéke, pszichológiai lexikon és szakszótár stb., stb.).

Praktikus ötletekben és fantáziában gazdag BÁNLAKY tanulmánya, de nem nélkülözi a pontos, aprólékos munkát sem. Minden elismerést megérdemel SÁRDY Péterrel és a közreadó Könyvtártudományi és Módszertani Központtal együtt.

TAKÁCS MENYHÉRT

Ulbrich Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil: Kärten und Plöne. Burgenländisches Landesarchiv und Burgenländische Landesbibliothek, XLIV. 994 S.

A kismartoni tartományi levéltár és könyvtár kiadásában, a „Burgenland általános bibliográfiája” 8. részeként, egy közel 1040 oldalra terjedő annotált térképkatalógus jelent meg. Bátran mondhatjuk: a legnagyobb szabásúnak ígérkező munka a maga nemében nemcsak burgenlandi vagy osztrák, hanem minden bizonnyal európai vonatkozásban is. Szerzője dr. Karl ULBRICH, a Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen általános geodéziai osztályának vezetője, a kismartoni tartományi levéltár állandó külső munkatársa.

A pompás kiállítású mű, amely már elhagyta a sajtót, Burgenland bibliográfiája VIII. részének csak az első fele. A jelenleg nyomdában levő második rész tartalmazza az alaprajzok bibliográfiáját, a szakirodalmi tájékoztatót és a különféle mutatókat.

A szerző e művével legalább akkora szolgálatot tett a magyar földrajzi- és kartográfia történeti kutatásnak, mint saját hazájának. Tartalma bennünket legalább olyan mértékben érint, mint a burgenlandiakat.

A 44 oldalas bevezetésben felsorolja, milyen levéltárak, könyvtárak, múzeumok és magángyűjtemények anyagát dolgozta fel bel- és külföldön. Bennünket elsősorban a burgenlandi gyűjtemények érdekelnek.

A kiadást vállaló és gondozó tartományi levéltáron, könyvtáron és múzeumon kívül a felsorolásban csak Kismartonból további négy gyűjtemény szerepel. Ezek: a Haydn- és a Wolf-múzeum, a kismartoni városi levéltár, valamint az Esterházy hercegi levéltár. Az utóbbi 220 évvel ez-

előtt alapított gyűjtemény térképekben, de különösen iratanyagában rendkívül gazdag. Anyaga magyar vonatkozásban is majdnem ismeretlennek, de mindenesetre kiaknázatlanak mondható. Műszaki és kartográfiai szempontból magyar tudományos kutató még egyáltalában nem nézhette át.

A németújvári Batthyány-levéltár anyagában IVÁNYI Réla a körmendi BATHYÁNY-STRATTMANN László herceg ajánlásával némileg tájékozódott, de az anyag publikálása a herceg és IVÁNYI halálával elmaradt.

A magyar származású és vonatkozású anyagról ULBRICH sajnos nem sok jót közöl. A *kismartoni Esterházy-levéltárban* szerinte ezernél több kéziratos térképet őriznek. Ez a gyűjtemény annyira rendezetlen, hogy a térképek feldolgozása nem volt lehetséges. Ugyanez a helyzet a németújvári Draskovich-levéltárral, melynek ugyan igen gazdag uradalmi, illetve gazdaságtörténeti írott és térképi anyaga van, de rendezetlensége miatt teljesen hozzáférhetetlen állapotban. A szerző javaslatot tesz e kincsesbányák mérhetetlen anyagának rendezésére és feldolgozásának módjára, amiben a kismartoni illetékes szerveknek kellene a legtöbb segítséget nyújtaniuk, de a munkában a sokoldalúan képzett magyar kutatóknak is részt kellene venniük. Ez közös történelmi hagyatékunk felderítésének és feldolgozásának egyetlen helyes módja s egyben az egyetemes tudomány érdeke!

A felkeresett magyarországi gyűjtemények sorában a szerző hármát említi: a Magyar Országos Levéltárat, az Országos Szechenyi Könyvtárat és az utóbbinak a térképtárát. Sajnálatos, hogy néhány további fontos magyar közgyűjtemény térképi és tervdokumentációjának feldolgozására nem kerülhetett sor. Ezek: a Magyar Állami Földtani Intézet könyvtára és térképtára; a budapesti Hadtörténeti Múzeum és Levéltár, a Sopron Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia térképtára; de még ide sorolhatnám — különösen a Fertő-tó vonatkozásában — a győri Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság gazdag térképgyűjteményét is.

A bibliográfia hihetetlenül gazdag anyagot: 4912 térkép, 4574 terv és 554 szakirodalmi adat leírását tartalmazza. Ez összesen 10 040 tétel. Beosztása a következő: I. Atlaszokban, könyvekben és mappákban megjelent térképek történeti időrendi bontásban. Ezt az időrendet a mű a továbbiakban is megtartja, ezért ehelyütt közlöm: 1. kezdettől 1709-ig; 2. 1710—1781-ig; 3. 1782—1843-ig; 4. 1844—1879-ig; 5. 1880—1918-ig; 6. 1919—1967-ig. —

II. Németország és Közép-Európa. III. Az egykori monarchia. IV. Ausztria. V. A Burgenlanddal határos alsóausztriai vidékek; VI. A Burgenlanddal határos stájerországi vidékek. VII. Magyarország és a dunai térség. VIII. Burgenland és Nyugat-Magyarország térképei.

Még mielőtt tulajdonképpeni tárgyára térne, szükségesnek látta a szerző, hogy a térképeken található különböző nyelvű felírásokat és rövidítéseket betűrendes szövegbe gyűjtse össze. Majd bőséges összefoglalást nyújt a fontosabb régi mértékekről: 1. földrajzi mértékegységek; 2. történeti hossz mértékek (osztrák, német, magyar, francia és a közös osztrák—magyar mértékek); 3. a Ferenc császár-korabeli kataszteri mértékek; 4. az új osztrák kataszteri felmérés mértékegységei és vetületei; 5. a méterrendszer; 6. az osztrák magasságmérések nullapontja.

Végül kimerítő tájékoztatást nyújt a szerző a feldolgozott térképekre, azok szerzőire, történetére, kiadásuk körülményeire, készítésük módjára stb. vonatkozó irodalomról, amelyet azonban részletesen csak a most nyomdában levő kötetben ad közre.

Ami a részleteket illeti, az *I. csoport* 112 alapszámmal, 134 oldalon (10 oldal átlagából számítva) kb. 935 térképet ismert. Minden csoportot kb. féloldalas tájékoztató leírás vezet be, majd keletkezésük, illetve kiadásuk szigorú időrendjében következnek a térképek.

Minket a fejezetből gyakorlatilag legjobban az 1919—1967 között keletkezett térképek csoportja érdekel. 78 oldalon közel 500 térképről van szó. Olyan, a burgenlandi tartomány megalakulása után készült térképek tömegéről, amelyekről ez ideig — sem osztrák, sem magyar részről — senkinek még csak megközelítő áttekintése sem volt. A szóbanforgó térképeknek jó fele ugyanis magyar szerzőktől való magyar sajtótermék. Sok közöttük a tematikus-elsősorban a földtani térkép. Ez a felsorolás annyira alapos és bőséges, hogy — magyar részről — aránylag kevés munkával ki lehetne és ki is kellene egészíteni.

A *II. csoport* 85 oldalon, 253 alapszámmal, kb. 600 térképet sorol fel. A rövid bevezetőben külön kiemeli a szerző, hogy magyar vonatkozásban Szombathely, Kőszeg, Sopron és Pozsony körzeteiről készült térképekre különös gondot fordított. A *III. csoport* az egykori monarchia térképeiről ad számot: 98 oldalon, 130 fő tétel számon, kb. 700 térkép leírását tartalmazza. A *IV. csoport* 124 lapon és 206 fő tétel szám alatt kb. 600 térkép leírását adja. Az ebben a csoportban felsorolt térképek elsősorban vagy esetleg kizárólag osztrák területekre vonatkozó kartográfiai alkotások.

Az V. és VI. csoport 100, illetve 36 oldalon 302, illetve 111 fő tételszám alatt összesen kb. 550 térképet foglal magába. Ebben a két csoportban a Burgenlanddal határos alsó-ausztriai, illetve stájerországi területek térképeit gyűjtötte össze a fāradhatatlan szerzō. Az anyag — a szūkre szabott eszmei csoportkerethez képest — feltűnően szīnes, sokrétű és gazdag. Nálunk különösen a geográfusok és a hidrográfusok érdeklődését fogja felkelteni.

A 75 oldal terjedelmű VII. csoport kizárólag a mai és a történeti Magyarország térképeinek leírását tartalmazza. 494 fő tételszámon kb. 2000 térképművet ismert. Mivel a szerzōt semmiféle politikai meggondolás sem kōti, olyan térképek ismertetésére is sor kerül ebben a fejezetben, amelyekrōl a fiatalabb kutatónemzedék még csak nem is hallott. Fiatal történetészeink szīvesen foglalkoznak a két világháború közötti idők politikai történetének elemzésével; ezért ULBRICH térképkatalógusának ez a része munkájukhoz komoly segítséget adhat.

A 250 oldal és 780 fő tételeimet számolō VIII. csoport Burgenlanddal és Nyugat-Magyarországgal foglalkozik. A kb. 3500—3800 térképet magába foglaló rész az utolsó oldalt leszámítva, tulajdonképpen tisztára magyar kartográfiai anyagot tartalmaz. Nagy érdeme a szerzōnek, hogy ebben a fejezetben ismertette az Országos Levéltárban őrzött ESTERHÁZY családi levéltár térképeinek burgenlandi vonatkozású anyagát. Ez a csoport — figyelembe véve az általam fentebb mondottakat — még lényegesen bővíthetō lett volna. Az is igaz azonban, hogy az e fejezetben bőven feltűnő, burgenlandi levéltárakból idézett BATHYÁNY-térképanyag lényegesen szélesbíti a XVII—XVIII. századi nyugat-magyarországi viszonyokra vonatkozó ismereteinket.

Összegezve az előadottakat: a magyar kartográfiai és műszak-történeti irodalomnak igen nagy nyeresége ULBRICH burgenlandi térképészeti bibliográfiája. A feldolgozás módja korszerű és számos vonatkozásra kiterő. Az annotációk a lényegre törők és mértéktartó terjedelműek.

Elgondolkoztató, mi készítette a szerzōt arra a nagyon fāradtságos útra, amely végül is Közép-Eurōpa (részben még a Balkánt is ide értve) régi és újabb térképeinek összegyűjtését eredményezte, noha Burgenland némelyiken még csak ki sem rajzolható. Nagy értékű munkát végzett el. Hazánk XVII—XIX. századi térképeit illetően ma kétségtelenül ULBRICH anyaga a leggazdagabb gyűjtemény.

Úgy érezzük, e kitűnő mű birtokában annyira gazdag és sokrétű elmunkálattal

rendelkezünk, hogy valóban eljött az ideje annak, hogy összeállítsuk hazánk (és a szomszéd államok) törōkkori, illetve XIV—XVIII. századi térképeinek lehetőleg minél teljesebb katalógusát. Egy katalógus vagy egy bibliográfia sohasem tekinthetō befejezett egésznek. Mindig kerülnek elō újabb darabok. Ez a körülmény azonban ne legyen hátráltatója a munka megkezdésének.

BENDEFY LÁSZLÓ

Gyimes Ferenc—Vavrinecz Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. Bibliográfia. 2. Beethoven művei hanglemezen. (Diszkográfia.) Bp. 1971, All. Gorkij Könyvtár. 186, [1] l.

Mint arról 1971/1. számunkban hírt adtunk, az Állami Gorkij Könyvtár a tavalyi BEETHOVEN-bicentenárium alkalmából bibliográfia-sorozat kiadásába kezdett, melynek első kötete a BEETHOVEN-irodalmat (könyveket) tartalmazta. Örömmel jelenthetjük, hogy napvilágot látott a 2. kötet is, amely a magyar közgyűjtemények BEETHOVEN-hanglemezeinek jegyzéke.

Míg az első kötet a könyvek szerzōinek betűrendjében csoportosította anyagát, a második — az anyag természetének megfelelően — a hangfelvétellel került művekből indul ki. Szakrendi csoportokban, azon belül pedig opus-számok szerint sorolja fel a kompozíciókat. Először megadja a művek címét, egységesítve a KINSKY—HALM féle tematikus jegyzék alapján. Ezután felsorolja az illető mű különféle felvételeit: az előadók nevével, a gyártó cég, gyártási szám és a lemez technikai adatainak feltüntetésével. Ezt egészítik ki a felvételt birtokló közgyűjtemények kódjelei, melyeknek feloldása — az I. kötethez hasonlóan — külön mutatóban található meg. Az egyes felvételek 1-től 738-ig folyamatosan kaptak sorszámot. Erre a kiterjedt mutatórendszer miatt volt szükség.

A diszkográfia ilyen elvű megszerkesztése igen ésszerű és világos. A mutatók figyelembevételével bármilyen szempont szerint könnyen és gyorsan megtalálhatjuk a kívánt anyagot. Egyedül a kezdetleges nyomdatechnika nehezíti a tájékozódást: az egyes művek címadatait mindössze a kissé szélesebb margó, valamint a sorok elején és végén két függőleges kis margóvonal különbözteti meg a hozzájuk tartozó felvételek felsorolásától. Kétféle betűtípussal vagy szerencsésébb elhelyezéssel, esetleg a címadatok teljes bekeretezésével a gyakorlatban is biztosítani lehetett volna az azonnali tökéletes áttekinthetőséget.

Az első mutató a művek irodalmi címeit foglalja össze. Egyaránt szerepelnek benne BEETHOVENTŐL származó elnevezések (pl. *Sonata quasi una fantasia*) és későbbi korokban közismertté vált, elfogadott „ragadványnevek” (ugyanennél a műnél: *Mondschein-szonáta*). — A szellemi közreműködők mutatójában elsősorban szövegírók szerepelnek, ill. olyan zeneszerzők, akiknek valamely műve kiinduló alapot adott BEETHOVEN egy-egy kompozíciójához.

Igen hasznos, főleg a szakkutató számára, az opus-szám szerinti mutató, melyből az is azonnal megállapítható, hogy nem csekély számú BEETHOVEN-mű teljesen hiányzik a magyar hanglemeztárak anyagából. (Mint a szerzők előszavukban említik, a Magyar Rádió hanglemezgyűjteményének anyagát, sajnos, nem volt módjukban szerepeltetni diszkográfiájukban.) Az NDK-ban éppen most megjelent BEETHOVEN-lemezösszkiadás (Eterna), mely az anyaggyűjtés lezárásakor, 1970. V. 30-án még nem volt kész, bizonyára megszünteti majd a fehér foltokat.

Az előadói névmutatóban az eltérő szedéstípussal jól megkülönböztetik az egyéni előadókat, ill. előadó-testületeket. Számos utalással törekszenek az egységes, lehetőleg eredeti névformákra. Sajnos, itt néhány következetlenség is előfordul: ki keresi pl. a Hessischer Rundfunkorchester-t 'Sinfonia della „Hessischer Rundfunk” néven; vagy mi indokolja, hogy míg a Janáček Quartet utalót kapott a Janáček Kwarteto-hoz, addig a „Chor des Lehrergesangsvereins von Stuttgart” kizárólag mint „Coro della Lehrergesangsvereine di Stoccarda” szerepel? Célszerű lenne továbbá, ha az egyes városok zenekari- és kórusgyűjtései minden esetben szerepelnének az illető város nevével is. (A diszkográfiában a Leipziger Rundfunkorchester kapott utalót, de pl. a bayreuthi fesztiválzenekar csak mint „Orchestra (Orchestra) du Festival de Bayreuth” szerepel!)

A mutatók sorát gyártási számjegyzék egészíti ki, mely az egyes cégek betűrendjében, ezen belül számsorrendben csoportosítja a vizsgált anyagot. Használatosabb közt abban van, hogy itt kerülnek össze az egy-egy nagyobb lemezre vett kisebb, önálló művek, melyek a diszkográfiában külön-külön szerepelnek.

Az említett apróbb hiányosságok eltörpülnek a kiadvány érdemei mellett. Ilyen átfogó diszkográfia tényleges állományról — ha egy szűkebb területen is — tudomás szerint először jelent meg hazánkban. A kötet összeállítói G. TURCSÁNYI Julianna és VIDA Eszter, a Gorkij Könyvtár munkatársai, valamint az adatokat szolgáltató 14

további gyűjtemény dolgozói segítették. A háromnyelvű előszóban a szerzők reményüket fejezik ki, „hogy az együttműködés során tapasztalt áldozatos segítőkészség rövidesen az egész magyar zenei könyvtárügy állandó jellemvonása lesz”. E jubiláris bibliográfiásorozat, melynek harmadik kötete, a BEETHOVEN-zeneművek jegyzéke is hamarosan elkészül, fontos mérföldköve a jó kapcsolat kialakulásának.

P. ECKHARDT MÁRIA

Standardization for Documentation, edited by: Bernard Houghton. London 1969. Clive Bingley Ltd. 93 l.

Miért szükségesek szabványok a dokumentációs feladatok ellátásához és miért e lázas tevékenység ezen a területen, — kérdi a szerkesztő a könyv bevezető soraiban. — Válaszában kifejti, hogy a szabványok alkalmazása megelőzheti a problémák kiterjesztését, továbbá, mert a dokumentáció gyakorlatában a szabványok léte a kooperáció nélkülözhetetlen feltétele.

A kiadvány — terjedelmes bevezetőn kívül — 6 önálló tanulmányban ismerteti a könyvtári és dokumentációs szabványosítás hazai és nemzetközi eredményeit és e témával összefüggő gyakorlati kérdéseket.

A bevezető tanulmány szerzője és egyben a kiadvány szerkesztője Bernard HOUGHTON, aki a bevezető szokásos szövegén és terjedelmén túlmenően, egyben betekintést nyújt a szabványosítás alapfogalmaiba, példákkal szemlélteti az angol könyvtári és dokumentációs szabványok és a nemzetközi szabványelőírások kapcsolatát és az érintett nemzetközi szervezetek ez irányú tevékenységét. Megtudjuk, hogy pl. az Egyesült Királyságban az Office for Scientific and Technical Information 20 000 angol fontot áldozott a dokumentáció szabványosítási programjának fejlesztésére. Az USA-ban is nagy jelentőséget tulajdonítanak e kérdésnek, ahol a Committee on Scientific and Technical Information szabványosítási albizottság alakított, hogy tanulmányozza a szabványok fejlesztésében való közreműködésének formáit. A szerző úgy látja, mindinkább felismerik, hogy a kiadványok egyre növekvő számának feldolgozása csak úgy lehetséges, ha a szerzők és szerkesztők is hozzájárulnak ahhoz, hogy a publikálásra kerülő közlemények megfeleljenek azoknak a formai előírásoknak, amelyeket a könyvtári és dokumentációs igények megkövetelnek. Ez vonatkozik a cím megválasztására, a tartalmi kivonatok készítésére stb.

A könyvtárak és dokumentációs intézmények nemzetközi szervezetei, a FID, ICSÚ, IFLA, UNESCO is nagy figyelmet fordítanak a szabványosításra, ill. az olyan szabványok, irányelvek, útmutatók kidolgozására, amelyek célja: az egységesítés. Ilyenek már eddig is szép számban készültek. Az előbb említett szervezetek által került kiadásra: *Code of good practice for scientific publication* (1962), *Guide for the preparation and publication of synopses*, *Guide to the preparation of papers* (1968), *The international standardisation of library statistics* (report 1968) stb. Más, nem könyvtári és dokumentációs intézmények is foglalkoznak saját munkaterületüket érintő egységes utasítások kiadásával. A szerző említett tesz többek között a FAO által létesített Dokumentációs Központtól, nyugati nagyvállalatok dokumentációs együttműködéséről, amelyeknél előfeltétel szabványok, egységes előírások kidolgozása.

Megállapítja, hogy a dokumentációs és információs feladatok gépesítése elkerülhetetlenül fokozni fogja a kooperációt a bibliográfiai adatok cseréjében, amely a fejlett szabványosítást nem nélkülözheti.

Külön foglalkozik a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) könyvtári és dokumentációs szabványosítási munkájával, amely az ISO 46. Műszaki Bizottságának feladatát képezi. Az ISO 46. Műszaki Bizottságában jelenleg 40 ország vesz részt, és működésének eredményeképpen a könyvtárügyi és dokumentáció nemzetközi szabványosítása biztatóan fejlődik.

A nemzetközi szabványosítás hatását és összefüggéseit a nemzeti szabványosítással, az Egyesült Királyság gyakorlatában vizsgálja. A British Standards Institution (BSI), a könyvtári és dokumentációs szabványok megalkotásánál arra törekszik, hogy azok a nemzetközi előírásokkal — bizonyos esetekben más országok (pl. USA) szabányaival is — szoros összhangban legyenek.

C. W. PAUL-JONES: *The work of the British Standards Institution in the field of documentation standards* c. tanulmányában áttekintést nyújt a BSI tevékenységéről és a kidolgozott könyvtári és dokumentációs szabványokról. E szabványok felölelik a mikrofényképezés, bibliográfia, adatfeldolgozás, transliteráció és az egyetemes tízedes osztályozás területét. Emellett a BSI más sokoldalú feladatot is ellát. — Ezek közül mint dokumentációs feladatot említi egy olyan thesaurus összeállítását, amely az angol és nemzetközi szabványok céljaira is felhasználható lesz. Az ETO angol nyelvű teljes kiadásával kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy előnyösebb a már meglévő angol nyelvű ETO-táblázatok át-

dolgozása, mint az elavulóban levő teljes német kiadás fordítása.

A BSI könyvtári és dokumentációs szakbizottsága több albizottságban végzi munkáját. Ilyen albizottságot szerveztek: a bibliográfiai módszerekre; az indexre és betűrendbe sorolásra; az ETO-ra; a rövidítésekre és a kódokra; a nem latin betűkkel írt nyelvek átírására; a különféle kiadványok megjelentetésével kapcsolatos alaki, formai, technikai kérdésekre; a szabványos könyvszámozásra; a gépesített tárolási és visszakeresési rendszerekre; mikrofilmekre; terminológiára; dokumentumok tárolására stb. C. W. PAUL-JONES szinte teljes áttekintést nyújt az ISO szervezetéről — mint e szervezetnek volt dolgozója — a könyvtári és dokumentációs nemzetközi szabványajánlásokról és ezeknek az angol szabványokkal való egyezőségéről, ill. az esetleges eltérések okairól. Említett tesz arról, hogy angol nyelvre lefordították a szovjet szabványok jegyzékét és orosz nyelvre az angol szabványok jegyzékét tartalmazó évkönyvet.

K. I. PORTER *Standards for the presentation of information, with particular reference to serial publications* c. tanulmányában lényegében 2 angol könyvtári és dokumentációs szabvány, a BS 2509 (1959) *Periodicals of reference value: form and presentation* és a BS 4148 (1967) *Recommendations for the abbreviation of titles of periodicals átdolgozásánál felmerült katalógizálási problémákat és egyéb összefüggéseket is ismertet.*

P. WRIGHT: *Physical Standards in book production and documentation* c. tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvtári szabványosítás területén fehér foltok is vannak, mint pl. a könyvek előállítás és kiadása, pedig ez a terület a könyvtárosok számára rendkívül fontos. A könyvek, folyóiratok alakja, címlappja és ezzel összefüggő sok más kérdés nem érdektelen a könyvtári munka feldolgozásának egész mechanizmusában.

K. G. B. BAKEWELL: *Standardization in the organization of library material* c. tanulmányában felhívja a figyelmet a komputertárolt információs rendszerekre és ezek szabványosítási vonatkozásaira. Kiemeli a MARC-Project eddigi eredményeit, az SBN (Standard Book Numbers) igen jó tapasztalatait (ez utóbbi bevezetéséhez elvben hozzájárult: Franciaország, Németország, Svájc, Dánia, Norvégia és Hollandia, de érdeklődést tanúsít ez iránt a SZU is). Rendkívül sajnálatosnak látja, hogy e rendszerek minél szélesebb körben való bevezetéséhez és elterjesztéséhez még nem állnak rendelkezésre a szükséges szabványok, és félt, hogy „ijesztő árat kell fizet-

nünk tehetetlenségünkért". Sürgeti az ETO korszerűsítését és az angol nyelvű teljes kiadás munkálatainak meggyorsítását.

D. MARTIN: *Standards for a mechanized information system* c. tanulmányában, mint egy komputerizált tudományos, információs szolgálat vezetője beszámol azokról a nehézségekről, amelyeket a szabványok hiánya okozott a munka szervezése során. E tanulmány különösen bő tapasztalatokat nyújt mindazok számára, akik a komputerizált információs rendszer bevezetésén fáradoznak. A manuális rendszerekkel való összehasonlítás során szellemesen állapítja meg, hogy a kutatók — a komputerekkel ellentétben — türelmesebbek a következetlenségekkel szemben. Az ember fel tudja ismerni egy szerző nevének vagy valamely folyóirat címének két, egymástól kissé eltérő változatát. A komputer erre nem képes. — Az ember — mint kutató —, aki sikertelenül keres valamit „pontos” helyén, felhasználja találékonyágát, hogy más olyan helyeken keressen, ahová tévedésből kerülhetett; a komputer erre sem képes. — Ezért szükséges, hogy a bibliográfiai leírásokban előforduló adatokat, a gépesített rendszerben szabványos formában tárolják. — Egy másik indoka a szabványosításnak: minden információs intézménynek alkalmasnak kell lennie arra, hogy gépileg olvasható kartotékokat cseréljen más intézményekkel az országon belül és a nemzetközi csere keretében. Mindez szabványosítás nélkül nem képzelhető el. — D. MARTIN tanulmányából gépesítéssel foglalkozó könyvtárosok nyilván sok hasznos tapasztalatot szerezhetnek.

J. Mac LACHLAN: *Procedures and standards in the production of an abstracting service* c. tanulmánya az Egyesült Királyság egyik legnagyobb kutató intézménye, a The Rubber and Plastics Research Association (RAPRA) információs osztályának tevékenységét ismerteti és ennek során azokról a szabványokról ad tájékoztatást, amelyeket kiadványaik szerkesztése, előállítása során jól alkalmaznak. A tanulmány lényegileg a munka ügyviteli szervezésének folyamatát elemzi, ismerteti.

Összefoglalva: a kis könyv viszonylag kevesek által ismert tevékenységről nyújt összefoglaló tájékoztatást egy fejlett ipari ország gyakorlatából. Különösen hasznosak azok a fejezetek, amelyek a sorozatok katalogizálási problémáiról (K. I. PORTER) és a gépesített információs rendszer (D. MARTIN) multhatatlanul szükséges és sürgős szabványosítási feladatairól szólnak.

BARTA GÁBOR

Williams, Francis: *The right to know. The rise of the world press.* London—Harlow 1969, Longmans, VI, 2, 336 l.

A szerző, több sajtó-vonatkozású mű és visszaemlékezés írója, hosszú újságírói és politikai pályára — a *Daily Herald*, az angol munkáspárti lap szerkesztője volt, majd a második világháború alatt az angol cenzúra vezetője, később a miniszterelnökség sajtófőnöke, végül a B.B.C. elnöke — után kezdett a sajtó elméleti-gyakorlati problémáival foglalkozni, többek közt mint a californiai egyetem vendégprofesszora. Könyvének tartalma sem a címet, sem az alcímet nem fedi, részben több, részben kevesebb annál. Kevés szó van benne sajtójogról, még kevesebb a sajtó történetéről. Meglehetősen eklektikus és kizárólag angol nyelvű forrásokra kiterjedt irodalomjegyzékéből alapvető történelmi munkák — WEILL, GAETA — hiányzanak, és hiányzik CLAUSSE rendszeres feldolgozása éppen azokról a jogi, műszaki és gazdasági feltételekről, amelyek a WILLIAMS által főcélként kitűzött szabad és pontos tájékoztatást a modern tömegsajtó körülményei közt hátráltatják vagy előmozdítják. Az e hasábkokon már ismételt hangoztatott hiba, hogy a sajtóval foglalkozó tudományos kutatás elszigetelten, ország- és nyelvi korlátok közé zárt együttesekben és források alapján halad előre, amúgy is számtalan akadályt rejtő útján — fokozottan áll az előttünk fekvő, szép kiállítású, terjedelmes műre.

És mégis jelentős teljesítmény, fontos forrásmunka WILLIAMS könyve. Forrásmunka nem a múlttól a jelen, hanem a jelenről a jövő tudománya számára. WILLIAMS az eltelt ötven év világsajtójával szinte személyes kapcsolatban volt, sok nem ismert vagy elfelejtett szálát fejt fel a múlt század olcsó tömegsajtójának polgári példaitól a mai újságfejedelmek, az egyre újabb számú és egyre nagyobb erőt koncentráló trösztvezérek tevékenységéig. És ha világsajtót mondunk, a jelen esetben szó szerint vehetjük az értelmét, mert a kétségkívül központban álló angolszász világ, az angol és az amerikai újságkiadás belső ügyein kívül talán elsőnek egyesíti egy rendszerbe az összes eddigi kutatók közül a világ majd valamennyi fontos — úgy mondhatnánk: „sajtóérzékeny” — pontjának hírszolgáltató s hírközlő szerveit s azok egymás közti kapcsolatait, a már ismertén egyre erősebb világpozíciót követelő, a műszaki lehetőségek legújabb vívmányait elsőként értékesítő japán újságoktól kezdve a gazdaságilag most fel-emelkedő országok, az egykori gyarmat-államok, az ázsiai, afrikai, latin-amerikai

kontinens tőkés alapozású tömeginformációs üzemei. Kapitalista alapozású — ezt nem azért kell hangsúlyoznunk, mintha WILLIAMS a szocialista országokat és elsősorban a Szovjetuniót figyelmen kívül hagyná, de alapállásánál fogva a szabad és megbízható tájékoztatás és tájékozódás alapját a vállalatok egyéni tulajdonában és gazdasági hátterük önálló biztosítottóságában véli megtalálni. A francia sajtó is különleges helyen áll ebből a szempontból, mert a közvetett és közvetlen állami szubvenciók lényegesen hozzájárulnak a lapok létalapjához — a német trösztösödés pedig túlságosan is egyetlen tröszt, sőt egyetlen ember, a Springer-cég központi szerepét domborítja ki. Az angol sajtó ezen a ponton még Amerikával szemben is vezet (pedig más téren Amerikáé a tőkés szervezetség csúspontja), mert „the newspaper industry is the only British industry to outrank the American in the size of the units and the number of its millionaires”.

Ismételjük, nem a történelmi múlt felderítése és bemutatása a mű erőssége, bár elég hosszasan és sok megzavarni való egyéni megfigyeléssel ír a „mennydörgő” *Times* történetéről, az amerikai olvasó lapok keletkezéséről, NORTHCLIFFE, PULITZER, HEARST főlemelkedéséről. A könyv ott kezd dokumentumszerűen érdekessé válni, ahol a kortárs lapok és vállalatok lépnek előtérbe.

WILLIAMS egyik alaptétele, hogy a tőkés koncentráció, a trösztök kiváltságos monopóliumhelyzete nem árt a szabad híráramlásnak akkor, ha a sok lapot egy vállalatban egyesítő vagy a részvények többségének kezben tartása által sok lapot gazdaságilag ellenőrző tőkés nem törekszik a lapok tényleges tartalmi, szellemi irányítására. Legyen a vállalkozó minél gazdagabb, legyen minél több gazdaságilag erősen megalapozott lap a birtokában, legyen tehetsége tőkék megszerzéséhez, a hirdetési lehetőségek kamatoztatásához — de az egyes lapokat szakemberek, jó, publicisztikailag és politikailag iskolázott, a maguk személyében független és meg nem alkuvó vezetők irányítsák. Baj, ha a tőkés lapvezér keres politikai befolyást saját személyében, saját társadalmi vagy politikai ambícióktól fűtve: ezt példázza Cecil KING (az utolsó HARMSWORTH — NORTHCLIFFE — ROTHERMERE ivadék) bukása és vele szemben a „tiszta üzletember” típusú német SPRINGER és a kanadai THOMSON sikere. WILLIAMS bő részletekkel jellemzi nemcsak az egyes nagy újságvállalkozók felemelkedését (úgy látszik, valamennyi viszonylag kis tőkével és szerény igényekkel indult el), üzleti módszereiket, legtöbbször nem is titkolt szatcskicsinyességüket (különösen THOMSON

esetében), személyes szerénységüket, lapvásárló, eladó, csereberélő, összeolvasztó és szétválasztó mesterkedéseiket, hanem — a mi szemünkben talán kissé naiv-humorosan részletezve — egyéni tulajdonságaikat, még azt sem mulasztva el megmondani, hány láb és hüvelyk magas egy-egy nagy-sikerű lapvezér, üzleti gondjai mellett szentel-e időt társadalmi életre, olvasásra, művészetre és műpártolásra, sikerekre barátság és szerelem terén.

És nem hagyja figyelmen kívül a mérleg másik oldalát sem. A sikerre vagy kivételesen kudarcra vezető nagyvállalkozások mellett hosszú méltatást kap a néhány függetlennek, szilárd erkölcsi és politikai bázist követőnek és követelőnek megmaradt világlap, különösen az ezeknek két végétét képviselő *New York Times* — maga is nagykapitalista alapon szervezett, de függetlennek megmaradt amerikai lap — és a puritán francia *Le Monde*. Utóbbinál bő részletességgel vázolja az elindító DE GAULLE és a megvalósító BEUVE-MÉRY szembekerülését a közös és egyértelmű kezdet után. Ma, röviddel a világméretű államférfi és a nem kevésbé jelentős publicista eltávozása után aktuális érdeket is kapnak ezek a részletek.

Feltűnő viszont, hogy a felsorolt kisebb jelentőségű független amerikai lapok közül kimaradt éppen a tisztos polgári pártatlanság prototípusa, a *Christian Science Monitor*.

WILLIAMS műve utolsó három fejezetében felveti és választ is keres könyve alap kérdésére: a teljes sajtószabadság lehetőségeire és korlátaira. Megvizsgálja, mennyiben segíti ezt vagy gátolja a televízió versenye, a dolgok kenyszerű vagy éppen magától az olvasóközönségtől kikényszerített elhallgatása és végül — legfőképpen — a lapok magántulajdona és a közérdek szükségzerű összeütközése. Értékes részletmegfigyelések és hasznos idézetek gazdag gyűjteménye ez a három befejező rész. De a kérdések tudományos eldöntéséhez vagy akárcsak mélyebb megvizsgálásához nem nyújtanak elegendő alapot. A mű legértékesebb része a jelenkori nyugati tömegsajtó sokoldalúan árnyalt bemutatása marad. Nem volna értelme azt kérdezni, hogy tehát akkor inkább memoárral, mint valóban tudományos művel állunk-e szemben. Mert a feldolgozott óriási tény- és élményanyag még akkor is mellőzhetően forrásmunkává tenné WILLIAMS könyvét. És eleven, mindvégig gazdag részletmegjegyzésekkel is aláfestő előadásmódja minden szakember, sőt a nagyközönség számára is vonzó olvasmányélményt fog nyújtani, — amit a legtöbb hasonló tárgyú műről alig lehet elmondani.

D. B.

Könyv és könyvtár — Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. — A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve. Szerkesztette Csüry István és MÓDIS László, 1958-tól Csüry István és VARGA Zoltánné. 1958. I. k., 107 l., 1961. II. k. 187 l., 1963. III. k. 169 l., 1964. IV. k. 281 l., 1966. V. k. 287 l. + 12 mell., 1967. VI. k. 254 l. + 7 mell., 1968: 1. k. 179 l., 1969: 2. k. 143 l. Tankönyvkiadó Bp. 1958–1964, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára 1966–1969.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának *Könyv és Könyvtár* c. évkönyvsorozata 1969-ben évfordulót ünnepelt: „A Könyvtár évkönyveinek tizedik kötete” címmel az 1953–1969-ig eltelt 15 év 10 kötetének tartalmi összetételét és célkitűzéseit két „szakaszban” foglalta össze: „Az első szakaszt (1953–56) az Intézményre való igen szoros koncentráció jellemezte. A második szakaszban [a.] (1957–1964) nemcsak az érdeklődés hatolt messzebb... az intézményi probléma is mindinkább országos, nemzetközi vagy általános elméleti összefüggésben jelentkezik. [b.] 1965-től kezdődő szakasz a tematikai és metodikai mezőny szélesedése, a könyvészeti-irodalmi-informatív jelenségeknek a tartalmakkal és társadalmi összefüggésekkel egységre lépő ábrázolása jegyében bontakozik ki.” A szerkesztők ezen saját szavaiból a leghitelesebben látjuk, hogyan formálódik át a kötetek összetétele a könyvtártudományi tárgyú cikkekről az irodalomtudomány minden szágátát felölelő érdeklődési területre.

Az évkönyvsorozat 1953-ban sokszorosított kötetekkel jelent meg, nyomtatásban újra indult 1958-ban. A két indulás összetartozását jelezve, az új folyam 1958–63. évi köteteinek hátsó borítólapján közölték az első kötetek teljes tartalomjegyzékét.

Az „első szakasz” és a „második szakasz” könyvtárüggyel foglalkozó írói BERTÓK Lajos, BOT Györgyné, Csüry István, EMBER Ernő, FUTALA Tibor, GOMBA Szabolcsné, GOTTESMANN Dóra, HANKISS János, JUHÁSZ Izabelle, KISS Sándor, KOROMPAI Gáborné, KOVÁCS Máté, LUDÁNYI Valéria, MALLER Sándor, MOLNÁR Pál, MÓDIS László, OJTORI Eszter, ÖTVÖS János, SARKADY Ida, SZABÓ László, TATÁR Lajos, VARGA László, VARGA Zsigmondné, akik valamennyien a könyvtári és olvasószolgálati feladatok problémáival, valamint egy-egy magánkönyvtár értékelésével foglalkoztak. Munkájuk a Debreceni Református Kollégium és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára életének története, a kisebb részletproblémák és az

elért komoly tudományos eredmények magas szintű ismertetése. Kibontakozik előtűnk a tudományos vidéki könyvtár szerepe a társadalomban, a vidéki népkönyvtárak és szakkönyvtárak feladata. A könyvtárak gyűjtőköre, ellátottsága, a könyvtárosok szakképzettségének helyzete, az olvasók nevelése, igényeik kielégítése. A könyvtárosi munkák között a könyvtári állomány feltárása, a kutatók szolgálatába állítása bibliográfiák, katalógusok segítségével, a helyismereti bibliográfiák gyakorlati kérdései, a könyvtárközi kölcsönzés eredményei, problémái és a tudományos kutatómunka szolgálatába állítása, helyzetkép a tanszéki könyvtárakról és a hálózati munkáról, a debreceni Egyetemi Könyvtár gyűjtőpolitikája az alapítástól 1919-ig.

Részletesebben szólunk az utóbbi években megjelent kötetek történeti tanulmányairól.

Az elsők között, nagyobb terjedelmű munkával ESZE Tamás jelentkezett *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában* (1961. 55–98.) c. dolgozatával. Ugyancsak a város tipográfiájával foglalkozva, 25 kiadvány teljes bibliográfiáját és lelőhelyjegyzékét adja *Egy jezezt a Rákóczi szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből az 1703–1705. évben* (1964. 71–76.) címmel. ESZE Tamástól olvassuk a debreceni kiadásban megjelent *Erazmus nyomai Magyarországon a XVIII. század elején* (1969: 2. 33–77.) és *A magyar Praxis Pietatis c. kiadástörténeti tanulmányokat* (1963. 43–80.)

LENGYEL Imre munkái érdekes megvilágításban mutatják be az eddig kevésbé ismert VÁRADY-SZABÓ János személyiségét, célját, hogy megvalósuljon és erősödjék a *Nemzedékek találkozása Pestalozzi szellemében. Adalék a Nevelési Emléklapok történetéhez Tavassy Lajos Váradi Szabó Jánoshoz intézett leveleiből* (1963. 141–153.); *Váradi Szabó János könyvtára* (1963. 81–118.); *Méhes Sámuel és Váradi Szabó János. Adalék az Erdélyi Híradó történetéhez* (1964. 137–162.); *Váradi Szabó János és Döbrentei Gábor* (1967. 209–213.). Az *Alföldi Hírlap 1848-ban. Adatok egy vidéki hírlap társadalmi szerepének vizsgálatához* c. tanulmány is Debrecen sajtótörténetéhez szolgált értékes, ismeretlen adatokat.

VARGA László *Sámboky (Sambucus) János emblémái-t* mutatja be (1964. 193–226. és 1966. 181–243.). SONKOLY István *Tíz Csokonai-vers egykorú dallamának értelmezését* adja (1967. 215–237.). Debrecen nagy költőjének levelezését tárja fel JUHÁSZ Izabella *Gulyás Pál és Sárközi György levelezése* (1966. 77–133.) c. tanulmányában, sok ismeretlen forrásanyagot

közölve a *Válasz* történetéhez. A dáciai feliratok datálását vizsgálja BALLA Lajos *Epigraphica Dacica* c. tanulmánya (1969: 2. 11–31.).

Egy-egy irodalmi mű bemutatásával foglalkoznak: BATA Imre *Debrecen szerepe a Mondolat keletkezésében* (1961. 145–147.), BÁN Imre *Rimay János egyik könyvének sorsa* (1958. 67–68.); BERTÓK Lajos munkái *Veresmarty Mihály Rövid felelet-ének latinra fordításáról* (1958. 87–89.) és *Egy eddig ismeretlen régi magyar nyomtatvány: Artner Vilmos soproni jogtudor 1602–1657 tübingeni doktori értekezése* (1961. 177–183.); MÓDIS László: *Kállai Albert magyar nyelvű unikum műve 1599-ből* (1958. 83–85.); NÉMEDI Lajosné: *A magyar nyelvű könyv a „deáktalanok” szolgálatában 1711–1780* (1964. 163–192) és *Kazinczy Bács-megyeje* (1967. 171–196).

Külön ki kell emelnünk a romániai könyvtárak anyagáról nyert rendkívül értékes adatokat: DANKOVICS Ádám: *Táj-bibliográfiai munka a Román Népköztársaságban* (1958. 77–79.) és *Egy múlt század eleji magánkönyvtár és Pestalozzi hatása* (1964. 229–233.) c. tanulmánya, amely adataival a már említett, PESTALOZZIRÓL írt művekhez csatlakozik. Ismereteinket jelentősen kiegészítik VITA Zsigmond közlései: *A nagyenyedi Bethlen-könyvtár 1848–49-i aprónyomtatványai és kéziratai* (1958. 68–76.) c. tanulmány kiemeli, hogy a *Pesti Hírlap*, *Közönyt*, a *Honvéd* milyen fontos rendeleteket, szövegeket, kiadványokat jelentetett meg mellékletként, e kiadványok fontosságát emeli ki még *A Hazai Híradó megindulása és mellékletei* c. cikk is (1967. 197–206.). VITA Zsigmond ismerteti *Zágon Gábor könyvtárának maradványai az enyedi Bethlen-könyvtárban* (1961. 169–173.) c. munkában a ZÁGONI nagyrészt elpusztult anatómiai és természettudományi szakkönyvtárából megmaradt 20 könyvet. VITA írása *Szász Károly ismeretlen politikai munkájáról* (1964. 245–253.) amely az *Erdélyi Híradó Toldalék*-ja volt, megjelent 1831-ben, de szerinte nem található. Örömmel jelenthetjük, hogy az OSZK-ban található, címe *Szemerjai Szász Károly 1821-ik Esztendő története* 215 l., 8r. VITA megtalálta *Az 1832-dik Esztendő* c., nálunk nem található folytatást a nagyenyedi könyvtárban.

VITA Zsigmond *Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában és a reformkorban* (1966. 55–73.) c. kitűnő tanulmánya a sajtótörténeti szakirodalomban talán elsőnek hangsúlyozza a főlapok társ-lapjaként kiadott hirdetési lapok irodalom-történeti forrásértékét, bizonyítja folyóirat jellegét. HOCHMEISTER, aki Erdélyben németországi könyvkereskedések példájára

időszaki kiadványként hirdetéseket, katalógusokat adott ki, ezeket keltezéssel és sorszámozással látta el, de ma már alig maradt ránk, a bibliográfiai nem ismerték fel jelentőségüket, nem tartották nyilván, holott a főlap szerves tartozéka. Ugyancsak az *Erdélyi Híradó* társ-lapjával BARRA Gábor könyvkereskedő 1837-ben indította meg számozott könyvhirdetéseit, mint írja, „már folyamatban lévő szép- mű és papíros kereskedésemhez egy honni és könyves boltot állítam s mindenkori állásáról hónaponként értesítő jelentéseket az Erdélyi Híradó mellett szétküldeni bátor vagyok”.

Egyetlen kérésünk volna az Évkönyvek szerkesztőihez: tüntessék fel a köteteken a munkatársak címét, mert a sok értékes, új, ismeretlen adatot közlő szerzőkkel az olvasó szakemberek levelezéssel felvehetnék a kapcsolatot a tudomány kérdések közvetlen megvitatására — gondolunk itt például a romániai szerzőkre.

V. BUSA MARGIT

Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve '69–70. Szerk.: TAKÁCS Miklós. Szombathely 1970. 248 l.

Felszabadulásunk 25. évfordulójának ünnepére jelentette meg a szombathelyi megyei könyvtár első évkönyvét — nem sokkal az új könyvtárpépület, az ország egyik legmodernebb ily jellegű létesítményének megnyitása előtt. A kötetet könyvtörténeti tanulmányok vezetik be. TAKÁCS Miklós könyvtárigazgató a megyei könyvtárügyének negyedszázadáról írt (elvi jellegű megállapításokban sem szegény) statisztikai adatokkal bőven megvilágított összefoglalást, mely kitűnően mutatja a fejlődés emelkedő vonalát. KULCSÁR Lajos a megyei olvasókörök és népkönyvtárak 1800–1945 közti történetével foglalkozik alapos tanulmányában. Írása jól mutatja, hogy milyen komoly vágy élt a vasi falvak népében a művelődés iránt. Külön fel kell hívnunk a figyelmet befejező szavaira: „... a múltat nem lehet fölülényes kézlégyintéssel elintézni. Az olvasókörökét és a népkönyvtárakét sem ... Közművelődésünk irányítóinak, dolgozóinak érdemes figyelmesen tanulmányozni azokat: tanulságokra is lehetnek!” — A legújabb évtizedek történetével több tanulmány foglalkozik. TÓTH Gyula „Településszerkeztúra és könyvtárhálózat” c. a tanács könyvtárhálózat fejlődéséről értekezik s vizsgálja a könyvtárak és a társadalom viszonyát, a könyvtárhálózat és a könyvtárak felkészültségét, a jövő egyes kérdései

várható alakulását. RÓZSA Béla „A felnőttek olvasószolgálatának 10 éve” c. a megyei könyvtár egy szűkebb munkaterületét vizsgálja mélyreható elemzéssel (Tájékoztató munka közösségi kapcsolatai, az olvasótábor szerkezete és változása, az olvasmányanyag rétegződése.. KRAJEVSKY Gizella a megyei könyvtár egyes gyűjteményi állagaival, a könyvtári gyűjtőkör alakulásával, az állománygyarapítás módjával, az egységárok alakulásával foglalkozik tanulságos, a költségvetési tervezések során is figyelembe vehető adatanyag feltüntetése mellett. PETHŐ Gyula a szombathelyi járás községi könyvtárai negyedszázados fejlődéséről ír. A régi és újabb évtizedek fejlődésével, történetével foglalkozó tanulmányok kitűnően példázzák a fent idézett figyelmeztetést: a múlt (a közelmúlt is!) mindig szolgál megszívlelendő tanulságokkal. A tanulmányokat (melyekhez két módszertani értekezés csatlakozik a fényképgyűjtésről és a gyermekkönyvtárakról) részletes bibliográfia egészíti ki Vas megye könyvtárügyének 1945–1969 közti fejlődéséről. Összefoglalóan: a kötet a történeti szemléletmód és az aktuális kívánalmak kitűnő ötvözési lehetőségét mutatja.

TÓTH ANDRÁS

Minajev, E. M.—Fortinszkij, Sz. P.: *Ekszlibrisz*. Moszkva 1970, Izdatelsztvo Kniga, 238 (2) l.

A szovjet ex libris népszerűségét, az iránta megnyilvánuló érdeklődés állandó növekedését mi sem bizonyítja fényesebben, mint E. M. MINAJEV és Sz. P. FORTONSKIJ kifogástalan kiállítású, húszezer példányban megjelent kézikönyve, amelyet minden nemzet ex libris-irodalma és könyvkiadása büszkén vallhatna magáénak.

A kitűnő kézikönyv első fejezete az ex libris mibenlétét magyarázza meg és születését kíséri figyelemmel. A következő fejezetek a Szovjetunió egyes népeinek ex libris művészetét mutatják be, mindig a történelmi háttér felvázolásával, bő irodalmi utalásokkal, esztétikai méltatásokkal s a kiemelkedő művészek kismonográfiaszerű írásokban történő bemutatásával. Külön fejezet foglalkozik az orosz, ukrán, bjelorusz, grúz, örmény, üzbég, észt, lett és litván szocialista köztársaságok ex libris művészetével, és a könyv még a szovjet ex libris történetében otthonos gyűjtőknek is igen sok újat tud nyújtani. Kitér a könyv a gyűjtőkre, az ex libris kiállításokra, valamint a szovjet ex libris-irodalomra is. (A szovjet ex libris-szel foglalkozó külföldi

folyóiratok között a *Kisgrafika Értésítő* is szerepel.)

A könyv szerzői tudják, hogy a képanyag minden szövegrésznél többet árul el a témáról. A könyv illusztrációs anyaga nemcsak gazdagságával tűnik ki (a kötetben 346 illusztráció található), hanem a közreadott képanyag gondos kiválasztásával is. A kötetet hármass mutató (ex libris tulajdonosok, ex libris művészek és illusztrációk) zárja be és teszi a kutatók részére könnyen kezelhetővé.

GALAMBOS FERENC

Dunin-Horkawicz, Cecylia—Hanrath, Joh. J.: *Het exlibris in Polen*. Amsterdam 1969, Exlibriskring der WBV. Vereniging. 56 l.

A holland ex libris egyesület átgondolt és tervszerű kiadási programjának egész sereg ex libris monográfiát köszönhet a világ. A holland (1936), osztrák (1937), francia (1939), olasz (1949), skandináv (1953), spanyol és portugál (1955), csehszlovák (1956) és német (1963) monográfiák után az egyesület 1969. évi illetményköteteként a lengyel ex libris monográfiáját bocsátotta közre DUNIN-HORKAWICZ és Joh. J. HANRATH tollából, a megszokott elegáns kiállításban. Bár a lengyel ex libris hazai szakirodalma is igen gazdag, és a nagyobb monográfiák valamelyik világnyelven készült összefoglalással is rendelkeznek, a kötet közrebocsátása nem volt felesleges. HANRATH bevezetése a jobb megérthetőség kedvéért Lengyelország történetéről ad tájékoztatást, kitérve a területi változásokra is, DUNIN-HORKAWITZ pedig a lengyel ex libris fejlődését mutatja be az első lengyel ex libris megszületésétől (1516) napjainkig. A történelmi áttekintés a stílusfejlődésre, az egyes grafikai technikák megjelenési időpontjára és elterjedésére éppen úgy kitér, mint a motívumok fejlődésére és változatosságára, a kiemelkedőbb ex libris művészek rövid jellemzésére s az egyes iskolákra is. HANRATH második tanulmányában a külföldi szakértő szemével tekinti át a modern lengyel ex libris művészetét és gazdag esztétikai felkészültséggel mutat rá azokra az okokra, amelyek a mai lengyel ex libris művészetet az elsők közé emelték. A lengyel ex libris művészet hazai gyökerei, technikai-tematikai változatossága, az absztrakcióig terjedő útkeresése mind a modern lengyel ex libris javára szolgál; a vezető művészegyéniségek pedig nemcsak otthon teremtettek iskolát, de nagy hatással voltak egész Európa ex libris művészetére.

A kötet illusztrációs anyaga igen gazdag, válogatása átgondolt és csak kifogástalan lapokat ad. Itt sem hiányzik a magyar vonatkozás, József SZUSZKIEWICZnek e sorok írója részére készített ex librise képében. A kötetet hasznos táblázatok és mutatók, valamint a lengyel ex libris irodalom válogatott bibliográfiája teszi hasznossá. E kiadványban az 1969. év legsikerültebb ex libris kiadványát üdvözölhetjük.

GALAMBOS FERENC

H. Boros Vilma: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról, 1866–1891. Budapest 1970, [VIII] 148 [4] l. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 61.

Az MTA könyvtári sorozatának e legújabb kiadványa STEIN Aurélnak (Budapest, 1862–Kabul, 1943), a világhírű magyar tudósnak és utazónak élete első évtizedeit (1866–1891) rajzolja meg nagybátyjának, HIRSCHLER Ignác szemészorvosnak és húsz évvel idősebb bátyjának, STEIN Ernőnek, STEIN Aurél neveltetéséről, taníttatásáról, a tanulásban, ill. a tudományos pályán való előrehaladásáról szóló német nyelvű levelezése alapján. A levelek a STEIN Aurél által 1921-ben az Akadémiának ajándékozott, majd 1955-ben az Akadémia Főtitkári Hivatalából a Kézirattárba került családi levelezésből származnak.

A szerző az első részben STEIN Aurélnak egy megmaradt önéletrajza alapján részben időrendben (I. A család; II. STEIN Aurél ifjúsága; III. India; IV. Befejezés), részben ezen belül tematikusan elrendezve (STEIN Aurél magyarsága; Neve stb.), a levelek magyar nyelvű kivonata ill. a rá vonatkozó irodalom felhasználásával halad végig életpályáján. Ezután következik a Függelékben S. A. családi levelezésének teljes áttekintése, majd válogatás a levél-szövegekből. Végül terjedelmes jegyzet-apparátus, mely a levelekben előforduló nevekhez fűz magyarázatokat, ill. a S. A.-ra vonatkozó egyéb irodalom alapján kiegészítéseket tartalmaz a magyarázatokat igénylő helyeken.

Mint a könyv elrendezése mutatja, nem csupán (az arműy is nehezen olvasható) német nyelvű leveleket kapja kézbe az olvasó, hanem ezeknek a leveleknek mint hiteles dokumentumoknak az alapján érdekes, színes életrajzát ennek a mind tudósnak, mind embernek kiváló, Magyarországon sajnos nem kellő mértékben ismert és

becsült egyéniségnek, kinek nevéhez nemcsak hatalmas kiterjedésű belső-ázsiai területek első tudományos igényű feltérképezése, hanem ezzel együtt világraszóló jelentőségű régészeti, nyelvészeti anyag összegyűjtése és részben feldolgozása is fűződik. A század elején vezetett expedíciók által gyűjtött anyag nagyságára jellemző, hogy annak feldolgozása, publikálása mind a mai napig folytatódik és számtalan fontos kultúrtörténeti, nyelvészeti, földrajzi probléma megoldását segítette elő.

Ez a levelezés, mely az előző tanúsága szerint „semmit sem tesz hozzá a nagy tudós tudói portréjához”, mégis híven illusztrálja, hogy még egy kiváló képességekkel, szorgalommal és vasakarattal rendelkező ifjú ember esetében is mennyit számít és segít a családnak minden lépését egyengető, óvó erkölcsi és anyagi támogatása. A lassú előmenetel miatt a levelekben állandóan elégedetlenkedő bátyja — STEIN Ernő, aki öccse taníttatását finanszírozta — maga gyakorlati ember lévén, nem tapasztalhatta, hogy mennyi tanulással eltöltött, de kész eredményeket fölmutatni nem tudó előkészületi időt kíván meg a STEIN Aurél által választott pálya. Ezért tanúsít sokkal több megértést a levelekben a tudós nagybácsi, HIRSCHLER Ignác, korának legkiválóbb szemészorvosa, a magyar szemészet megalapítója.

Reméljük, hogy H. Boros Vilma kitűnően összeállított, az anyagot a lehető legjobban kiaknázó munkája után mihamarabb napvilágot lát most már STEIN Aurélnak ugyancsak az MTA Könyvtárában őrzött, korának kiemelkedő tudósaival (pl. GOLDZIHNER Ignáccal) folytatott levelezése is.

MARÓTHNÉ JEREMIÁS ÉVA

Halmi József Emlékkönyv. Sajtó alá rend. WEISS Dóri. Tel-Aviv 1969. 109 l.

Az Emlékkönyv — melyet az 1967-ben elhunyt harcos publicistának és igaz barátjának szenteltek az összeállítók — huszonhat, egyéni tollal megrajzolt portréból alakítja ki az egységes, egyedi emberi arcot. *Szocialista harcos — szocialis segítő, Halmi József Orgovány és Auschwitz ellen, Aki előre látta a vézorszakot — a politikus Halmi, Az álomlátó, Az elesettek apostola, A barát, A megüresedett asztalfő, Ember, akit felejtetni nem lehet — az ember és a harcos publicista — a kettő egy és elválaszthatatlan.*

Mind a huszonhat írás mond valami mást és újat, a többtől eltérőt, de mindegyikükben él valami közös az útját tisztán, egye-

nesen, bátran végigjáró antifasiszta publicistáról, az igaz emberről. A szerzők között olyan régi ismerősökkel találkozunk, mint KACZÉR Illés, az *Ikongó nem hal meg* című, a horthysta cenzúra által tiltott kitűnő regény írója; ZILAHY Lajos, aki búcsúzó sorait New Yorkból küldte; MIKES György, a kitűnő humorista, Londonból írt az *Emlékkönyv* számára; a régi barátok és emigránsok közül a Galilei-körből indult DARVAS Simon s a kiváló ADY- és MADÁCH-fordító FEUERSTEIN KOVA Albert (Avigdor Hammeiri) — ő verssel adózik a tovatűnt hű barátoknak.

Előszó helyett című bevezető soraiban MARTON Lajos keserűen jegyzi meg, hogy nemigen ismerik HALMI Józsefet. Talán nincs egészen igaza, erről több dokumentum tanúskodik.¹ De Halmi József tevékenységének igazi jelentősége az antifasiszta publicisztikában betöltött úttörő szerepe aligha ismert.

A tizenkilencéves HALMI 1912-ben a negyennyolcas eszméket hirdető Független Magyarország munkatársa; a háború alatt a galileistákhoz csatlakozik és bátor, egyéni írásokkal harcol a háború ellen. A *pesti front* című írása az első, békére „usztító” önálló kiadvány Magyarországon: ott találjuk az őszirózsás forradalom előkészítői között, s végig aktívan részt vesz a Tanácsköztársaság 133 napos harcaiban, tagja a *Vörös Katona* című lap szerkesztőségének. A proletárdiktatúra kormányától fontos megbízatást kap: neki kell Bécsbe vinnie s onnét a világlapokba eljuttatnia az ellenforradalmi cseh légióról készült dokumentumokat. Feladatának teljesítése közben a proletárdiktatúrát leverik, s Halmi egész életére emigránssá lesz.

Az üldözés nem megbívtásra, hanem harera ösztönözte. Mint GERVAI Sándor írja visszaemlékezésében, „közönsége nem harcos publicistának látta, akire féltisztelettel néznek fel, hanem szeretetreméltó férfinak, akinek kevés ellensége és sok barátja van. Az ellenségeit ő választotta meg. A jövődő történetíró kezében írásainak tekintélyes része dokumentációs anyaggá válik. Még a szenvedélytől fűtött mondatai is tájékoztatásul szolgálnak majd arról a hangulatról, amely az üldözések korának légkörében betöltötte a lelkeket. A hazugság korszakában szövegezte meg az igazat mondók ideológiáját a nyers erőszak lelkiismeretlen banditáiról...”

Bécsben különítményesek keresik, majd egy régi ismerőse környékezi: adja fel a harcot. „Mi vagy te tulajdonképpen?

Szerzetes, akinek fogadalma van?” „Igen. Fogadalmam van. Nincs a világnak az az ígérete, amiért megtagadnám azt, amit küldetésemnek érzek” — válaszolja. „Amit a Bécsi Magyar Újságban végzett Halmi, az egyedülálló és minden kétségen felül történelmi jelentőségű újságírás. Mint egy megszállott, szívósan, szilajon és furiális haraggal verekedett Európa elsőtétítése ellen, amely akkor Horthy Magyarországa felől érkezett. Horthy ébredői és tisztí brigantijai jó tizenhárom évvel a hitleri rémuralom kezdete előtt leckét adtak a kampós keresztnek és a fajvédő faszizmusnak...” — írja az *Emlékkönyvben* KACZÉR Illés.

Rössel MORDECHAJ továbbfejlesztí ezt a gondolatot — húszesztendős barátságuk során meggyőződött arról, hogy HALMI előre látta a világot fenyegető veszélyt, „történelmi szerepe nemcsak abban nyilvánult meg, hogy világgá kürtölte ezeket a szörnyűségeket (Szegec, Orgovány, Hajmáskér) és megbízható adatokat hagyott hátra a kései történések számára, hanem elsősorban abban, hogy figyelmeztette a világot arra, ami később bekövetkezett.”

A *Bécsi Magyar Újság* megszűnése után rövid ideig Párizsban él HALMI, itt is lapot szerkesztett. 1923 decemberében így írt a *Párisi Újság* vezércikkében: „Nem felejtjük el, hogy Párizs tulajdonképpen a francia forradalom városa, példa és tanítás nekünk, minden függetlenségért és felszabadulásért küzdő népek... ha az Ismeretlen Katona sírja, az Örök Tűz előtt vezet el utunk: megfátottan vesszük le kalapunkat a halottak előtt, akik nemcsak egy hazáért, hanem egész emberiségért estek el...”

Ő is az egész emberiségnek szentelte tollát s életét. Párizs után újra Bécs, Pozsony, ismét Bécs, az Anschluss után Gestapofogság, majd Olaszország, Svájc, Jugoszlávia, Bulgária, Haifa s végül Izrael befogadó hazája. Ott is magyar maradt, magyarul írt, s akinek egész családját kiirtották, harcolt tollával és meleg emberségével tovább a többiekért. Életének ez utolsó szakaszát a szegények segítésének szentelte. „Ő mindenre tudott megoldást: a betegeket orvoshoz utalta, a pénzteleneknek adott ebédrevalót, a menyasszonynak kölcsönt szerzett, a jogi tanácsra szoruló ügyvédhez ajánlotta” — olvassuk FARKAS Tibor *Az el-esettek apostola* című megemlékezésében.

Hosszú éveken át ő volt az Ararát Kávéház lelke, s ő ott talált hazát. „Az Ararát volt a párizsi Café Rotonde, ahol megismertem Fuzsitát, a japán festőt, Barbusse-t, a Clarté szerkesztőjét és a „Les

¹Az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1962; Magyar Pokol. A magyarországi fehérterror betöltött és üldözött kiadványok tükrében. Bp. 1964. SZABOLCSI Miklós: *Fiatal életem indulója*. Bp. 1963; Idéz HALMI József műveiből *A cenzura árnyékában*. Bp. 1966.

enchainements" zseniális íróját; Jean Cocteau-val, Eric Satie-val és Picassoval is itt beszéltem először. Kelen Dezsőt, Vértés Marcellt, Kónya Sándort, Tihanyi Lajost, a nagy festőt ebben a kávéházban üdvözöltem mindennap . . . Az Ararát volt nekem a luxemburgi Café International, ahol többször tartottam előadást magyaroknak, s a belgrádi Rusky Car, amelynek törzsasztalánál napi 14 órát töltöttem. A prágai Urban, a pozsonyi Savoy, az érsekújvári Porgesz, az ungvári Korona s a munkácsi Csillag volt az Ararát, a nyitrai Braun, meg a lévai Stranzky, ahol bolyongásaim alatt otthon voltam, kartársak és sorstársak között, — a kassai Slavia volt és a régi Andrássy, ahol a bandzsa Berger megkérdezte este tízkor, vacsoráztam-e már . . . Az Ararát volt

számomra a pesti New York kávéház, az Otthon Klub és a Fészek . . ."

S a legkiválóbb magyar publicisták egyike, aki haláláig magyar nyelven írt, aki egy emberöltőn át harcolt a fehérterror, a fasizmus, a nyilasuralom — az embertelenség minden megnyilvánulása ellen; aki nem bújt meg a „Valparaisoból jelentjük” mögé, hanem mindenkor le merte írni, hogy „Halmi József jelenti”; aki — mint egyik emlékező írja —, ha nem magyarul írt, Egon Erwin Kisch lehetett volna a tehetségével, 1967 óta szülőföldjétől sok ezer kilométerre nyugszik. Emlékét nem őrzi kitűnő, merész, egyéni hangú írásainak gyűjteményes kötete — csak barátainak emlékezete.

MGY

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1971. X. 11. — Terjedelem: 12,6 (A/5 ív)
72.72581 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György